

Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií
Katedra sociální politiky a sociální práce

Přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči

Magisterská diplomová práce

Bc. Lenka Ďurišová

Vedoucí práce: prof. PhDr. Libor Musil, CSc.

Konzultant práce: Mgr. Ladislav Otava

Brno 2013

Poděkování

Velmi děkuji vedoucímu mé práce, panu prof. PhDr. Liborovi Musilovi, CSc., a také svému konzultantovi panu Mgr. Ladislavu Otavovi, za jejich trpělivost, cenné rady a výtky či připomínky v rámci odborného vedení. Poděkování patří i mé rodině a kolegům za jejich podporu a pomoc. Současně děkuji všem dotázaným respondentům za jejich ochotu a vstřícnost při realizaci výzkumné části této práce.

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně, za použití v ní citované literatury a na základě osobně realizovaného výzkumu.

Lenka Ďurišová

V Ostravě dne 09. května 2013

Obsah

Úvod	6
1 Teoretická část.....	8
1.1 Rodina a její význam při výchově dítěte	8
1.1.1 Rodina	8
1.1.2 Funkce rodiny	9
1.1.3 Zájem či nezájem rodičů o výchovu dítěte	10
1.1.4 Děti a jejich potřeby	12
1.1.5 Důvody odebrání dětí z dysfunkčních rodin.....	13
1.2 Dětský domov v roli instituce poskytující náhradní rodinnou péči.....	15
1.2.1 Ústavní či institucionální výchova dětí v současnosti	15
1.2.2 Teorie sociální práce.....	18
1.2.3 Paradigmata sociální práce a přístup sociálních pracovníků k sociální práci.....	19
1.2.4 Dilema sociálních pracovníků v přístupu k sociální práci.....	22
1.2.5 Metody využitelné a postupy doporučené vychovatelům pro objektivní přístup k sociální práci.....	23
1.2.6 Problém objektivního přístupu vychovatelů k práci s dětmi a jejich rodiči	25
1.2.5 Dětský domov SRDCE v Karviné v roli instituce poskytující výzkum	26
2 Metodologická část.....	28
2.1 Cíl výzkumu a dílčí výzkumné otázky	28
2.2 Metoda a strategie výzkumu.....	29
2.3 Nástroje sběru dat	30
2.4 Jednotka zkoumání, jednotka zjišťování a výzkumný vzorek.....	30
2.5 Omezení výzkumu a možná rizika	31
3 Analytická část	32
3.1 Technika analýzy dat.....	32
3.2 Vlastní analýza a interpretace dat.....	32
3.2.1 Vychovatel jeho rodina a vlastní osoba	33
3.2.2 Přístup vychovatelů k jejich vlastní práci.....	34
3.2.3 Přístup vychovatelů k rodičům dětí umístěných na jejich rodinných buňkách	35
3.2.4 Přístup vychovatelů k dětem a přístup k práci s dětmi	37
3.2.5 Způsob práce vychovatelů se zájmem či nezájmem rodičů o děti.....	38
4 Závěr.....	41
Seznam použitých zdrojů:	44

Anotace.....	46
Annotation.....	47
Rejstřík	48
Přílohy	49
Stat'	53

Úvod

Problematiku přístupu vychovatelů k práci s dětmi a jejich rodiči jsem si pro svoji diplomovou práci vybrala záměrně. Mou motivací byla především krátkodobá osobní zkušenost z práce v této oblasti. Jakožto vychovatelka na dětském domově jsem se s mnohým, mohla, i když jen okrajově seznámit. Proto mě velmi zajímalo, jak ke své práci přistupují ostatní vychovatelé.

Situace dětí z dětského domova je neustále zmiňovaná a určitě si nemyslím, že je opomíjená veřejností. V této oblasti probíhá denně mnoho výzkumů. Tyto výzkumy jsou však více zaměřeny na začleňování dětí z dětského domova do společnosti, na důvody umístění dětí do dětského domova. Tato diplomová práce se však odlišuje, neboť v centru mé pozornosti stojí vychovatelé na dětském domově, kteří jsou s dětmi a jejich rodiči v neustálém kontaktu a pomáhají jim v boji s jejich nelehkou situací.

Když se řekne vychovatel na dětském domově, mnozí vidí paní a pány, jež jsou každý den připraveni pomoci dětem, hrát si s nimi, vzdělávat a učit je. Mnozí si řeknou, však to je super práce, žádné starosti jen radosti s dětmi. Jenže ono je to mnohdy právě naopak. Vychovatelé se setkávají s dětmi, které byly ať už psychicky či fyzicky týrané a mnohdy nejsou zcela socializované. Proto jsou zde jiní lidé, co Vám odpoví, že toto není práce, ale poslání.

Přístup k práci vychovatele je ovlivněna nejen osobními a morálními hodnotami daného člověka, ale také právními předpisy a zákony, interními normami dětského domova, etickým kodexem a spolupracovníky s nimiž jste dennodenně v kontaktu. Jeho náplní není pouze si s dětmi hrát, vzdělávat je, vykládat si s nimi, ale také vychovatelé vedou dokumentaci dítěte od jeho příchodu na dětský domov, snaží se, aby prostředí dětského domova bylo co nejméně institucionální a aby odloučení dítěte od jeho biologických rodičů je poznamenalo pokud možno co nejméně. I když ani oni dětem nevykládají pohádky. Spíš naopak je staví před vniklou realitu.

Předkládaná magisterská práce je rozdělena na tři části – teoretickou, metodologickou a analytickou. V teoretické části se zabývám rodinou, funkcemi rodiny a popisují dysfunkční rodinu, protože s tímto typem rodiny se setkávají vychovatelé dětského domova nejčastěji. Zmiňuji také důležitost zájmu o dítě jeho rodinou a také potřeby dítěte, jež jsou důležité k jeho dospívání a socializaci. V následující kapitole teoretické části popisují dětský domov jakožto instituci poskytující náhradní rodinou péči. Píši zde také o teorii sociální práce, paradigmatech v přístupu k sociální práci, a také o komplikovanosti objektivního hodnocení rodiny ohroženého dítěte vychovatelem či jiným sociálním pracovníkem.

Teoretická část je strukturovaná tak, aby umožnila čtenářům vytvořit náhled na obtíže vychovatelů při práci s primární rodinou dítěte vyrůstajícího v dětském domově. Ve většině teoretických prací je zkoumanou kategorií dítě umístěné v dětském domově, jeho životní problémy a zkoumání jeho postojů k již vzniklé situaci. Podle mého názoru není možné nazírat pouze na problematiku dítěte, ale je nutné se zaměřit, také na vychovatele, jež s dětmi pracují. Jsou to velmi zkušené pracovníky – speciální pedagogové, kteří se každý den potýkají s různými problémy svých dětí a postoji jejich primárních rodin.

V metodologické části práce vracím k hlavnímu výzkumnému cíli a zmiňuji dílčí výzkumné otázky vyvozené z informací v teoretické části a jejich účel. Poté přistupuji k jejich

operacionalizaci. Dále vymezím a zdůvodním metodu a strategii výzkumu, následně představím techniku sběru dat a popíši průběh zjišťování informací. Pojmenuji také jednotku zkoumání a jednotku zjišťování. V závěru kapitoly se budu zabývat kontextem výzkumu a možnými omezeními, které provází mé zkoumání.

Analytická část mé práce přibližuje pracovní zkušenosti vychovatelů v Dětském domově SRDCE, který je umístěn v regionu s vysokou mírou nezaměstnanosti a nízkou vzdělaností strukturou rodičů. Provedla jsem rozhovory s vychovateli a byla přítomna jejich komunikaci s rodiči dětí umístěných v zařízení. Rozhovor s návodem a pozorování se jevil jako nejvhodnější technika sběru dat. Zkoumala jsem také spisy dětí umístěných na dětském domově a hlavně mě zajímalo, zda jejich rodiče projevují opravdový zájem o ně. V popředí mého zájmu byly zkušenosti vychovatelů, jejich postoje a názory. Zajímalo mne, zda existují bariéry, které vychovatelé ovlivňují v jejich posuzování primární rodiny, zda mají předsudky či berou svou práci jako stereotyp. Zároveň jsem se snažila nalézt, zda existují, společné bariéry vychovatelů či podobné zkušenosti vychovatelů s rodiči dětí umístěných v dětském domově.

Poznávacím cílem je zjistit, jak přistupují vychovatelé Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči. Na základě zjištěných dat a jejich analýze, můžu zpracovat a reprodukovat mnou získané výsledky zaměstnancům daného zařízení. Výsledky výzkumu chci tlumočit pracovníkům tohoto zařízení, z nichž někteří mají svůj vyhraněný postoj k problému ne/zájmu rodičů o děti umístěné na Dětském domově Srdce. Cílem mé práce je odpovědět na hlavní výzkumnou otázku, která zní: *Jaký je přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči?*

V závěrečné části práce jsem shrnula výsledky výzkumu. Získané informace budou použity k interpretaci pracovníkům zařízení poskytující výzkum, aby byly odhaleny jejich případné předsudky, stereotypy či bariéry vzniklé dlouholetou prací v oboru, které mohou bránit ve zkvalitnění jejich práce.

1 Teoretická část

1.1 Rodina a její význam při výchově dítěte

1.1.1 Rodina

Matějček (1994) říká, že rodina je základním stavebním kamenem společnosti. Různou odpovědi na pojem rodina získáme od právníka, psychologa a jinou od sociologa. Sociologie dle Jandourka (Jandourek, 2001, s. 206) definuje rodinu jako „*formu dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti*“. Naopak psychologie Hartl (Hartl, 1996, s. 181) charakterizuje rodinu jako „*společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí*“. Z hlediska dítěte nejsou dle Matějčka vnější znaky rodiny příliš důležité. Rodinou pro dítě může a nemusí být situace, kdy se o ně stará jedna osoba nebo více osob, kdy jsou vzájemné svazky jedněch s druhými zákonem potvrzeny či nepotvrzeny, kdy děti jsou takzvaně vlastní či nevlastní. Druhý poznatek nám poté říká, že má-li se dítě vyvíjet po duševní a charakterové stránce v osobnost zdravou a společností užitečnou, potřebuje vyrůstat v prostředí stálém a citově příznivém, vřelém, přijímajícím. Na tom dítěti záleží především! A takovým prostředím by měla být hlavně rodina. Třetí poznatek je neméně významný. Říká, že rodina není zdaleka jedinou institucí, která bude pečovat o prospěch, ochranu, výchovu a vzdělávání dítěte a která tedy bude mít rovněž vliv na utváření jeho osobnosti. Svoji roli zde hraje škola, hřiště, kamarádi, přátelé atd. Rodina má však mezi všemi jedinečné a výsadní postavení a to v několika směrech. Předně ona stojí na počátku a má tedy možnost ovlivňovat vývoj dítěte v jeho nejcitlivějších fázích. Ovlivňuje je tím nejpřirozenějším způsobem a dává dítěti model mezilidských vztahů, který si dítě nese sebou dál do života. Dítě za své rodiče nepřijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají a je pro něj zcela nepodstatné, zdali tihle lidé na to mají či nemají potvrzení z porodnice. (Matějček, 1994)

Národní zpráva o rodině zveřejněná Ministerstvem sociálních věcí uvádí, že rodina je v nejširším pojetí chápána jako celek rozličných konstelací takové formy života, která obsahuje minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, má trvalý charakter a vykazuje pevné vazby. Rodina jako sociální celek je v podstatě neměnnou sociální institucí, která existuje v každém sociálním prostředí a je v něm uznávána. V současnosti lze pozorovat snahy o co nejširší vymezení pojmu rodiny, aby se stal příznačný pro jakoukoli formu soužití dvou lidí bez závislosti na přítomnosti dětí či jakékoli institucionální vazbě.

Matějček (1994) zmiňuje, že rodina je nejstarší lidskou společenskou institucí. Vznikla v pradávných dobách, kdy se člověk ještě málo podobal tomu, jak se známe dnes. Rodina vznikla nejen z přirozeného pudu pohlavního, jenž vede k plození a rozmnožování daného živočišného druhu, ale především z potřeby své potomstvo ochraňovat, učit, vzdělávat, připravovat pro život. Člověk byl v dřívějších dobách mezi ostatními velkými živočichy velmi nedokonalým tvorem a jeho mládě přicházelo na svět tak málo připravené, že pečovat o ně, chránit je v úzkém intimním společenství ženy a muže, případně dalších blízkých lidí byla nutnost a základní podmínka pro přežití. V dnešní době se už nebráníme proti dravé zvěři a krutostem přírody, hrozí však jiná nebezpečí. Ovšem potřeba dítě chránit, starat se o ně, vychovávat je a vzdělávat zůstává stále, i když v poněkud jiném smyslu, potřebou životní.

1.1.2 Funkce rodiny

Ministerstvo sociální věcí dále ve své Národní zprávě o rodině uvádí toto. V dnešní době roste role jedince ve společnosti a současně klesají hodnoty, jež byly přikládány rodině jako přirozenému základnímu článku. Výchova dětí i přes svůj význam je společností chápána jako svobodné rozhodnutí rodičů a volba jejich preferencí, nikoli jako činnost prospěšná pro společnost. Rozhodnutí mít či nemít dítě je soukromá věc rodičů, společnost toto rozhodnutí nijak neovlivňuje a už vůbec neupřednostňuje. V situaci, kdy stát podporuje nebo spíše nepodporuje příliš mateřství či rodičovství sociálními dávkami, se jeví přirozené a materiálně výrazně výhodnější náhradní formy života bez dětí. V dřívějších dobách byla rodina vším pro společnost. Nyní se společnost a její jednání vztahuje k jednotlivci a nikoli rodině. Rodina je chápána jako skupina jednotlivců, dochází tím i k diskriminaci rodinné formy života před ostatními. Společenská diference vůči faktu, zda jedinec vychovává či nevychovává děti spolu se vzrůstajícími náklady na dítě a dalšími faktory, jako jsou snaha zvýšit životní úroveň rodiny, emancipace, růst vzdělávání a kvalifikace žen, vedou často k nutnosti zaměstnání obou rodičů, aniž by byla zvýhodněná domácí péče o dítě jedním z rodičů nebo efektivně řešena otázka různých forem vhodné denní péče chůvou či pečovatelkou.

Rodina dle Matějčka (1994) plní řadu funkcí, na něž někteří zapomínají či je přesouvají do pozadí. Matějček zmiňuje zejména těchto pět základních funkcí.

První z nich je biologické-reprodukční funkce. Hlavním úkolem rodiny dle této funkce je rození a vychovávání dětí. V nynější době není, jako v letech minulých, brán ohled na kvantitu ale na kvalitu rodiny a rodinného života. Dle sociálně-ekonomické funkce rodiče mohou a chtějí se zapojit do zabezpečení nezbytných prostředků pro svou rodinu k uspokojení základních potřeb členů rodiny. U této funkce je nejlépe vidět závislost rodiny na společnosti. Pomocí sociální politiky (dávky, úlevy na daních apod.) stát poskytuje pomoc rodinám k dosažení kvalitní životní úrovně, avšak ta se s dobou zvyšuje a ne vždy pomoc sociální politiky stačí. Členové rodiny mají povinnost se o sebe navzájem také postarat, a pokud tady tyhle síly nestačí, přichází na řadu opět stát (péče o děti, péče o seniory, nemocné, dlouhodobě nemocné, apod.). Funkce regenerační či emocionální nesmí být také opomenuta. Lidská osobnost potřebuje citové zázemí a pocit naplnění. Okolní svět je pro něj velmi neznámý a mnohdy dítě vysiluje. Rodina je pro své členy místo klidu, odpočinku, porozumění a hlavně představuje útočiště před okolním světem. Funkce socializační neboli výchovná je naplňována tehdy, pokud je rodina brána jako primární a nejdůležitější výchovné místo, které na člověka v různých intervalech a množství působí. Členové rodiny se zde učí nejrůznějším dovednostem a způsobům chování. Snaží se formovat vlastní hodnoty a navazovat vztahy čímž získají pocit bezpečí, jistoty a lásky. V ne poslední řadě také rodina naplňuje společenskou potřebu tvorby lidského kapitálu. Výhradní doménou rodiny je příprava dítěte na plnohodnotný život ve společnosti. Tato funkce či potřeba společnosti je nenahraditelná.

Přednostním cílem funkcí rodiny je hlavně uspokojování potřeb a zájmů členů rodiny.

Již zmíněná Národní zpráva o rodině, vnímá funkce rodiny jako samozřejmé. Nelze totiž objektivně vymezit váhu jednotlivě výše uvedených funkcí pro definici, chápání a užívání pojmu rodina. Většinou to závisí na konkrétních etických a politických postojích, stejně jako na oboru, jehož pohledem je na rodinu nahlíženo. Co je jasné, že funkce rodiny ve

vztahu ke společnosti a jejich celku jsou nezbytné pro vymezení pojmu rodiny a jeho používání.

Dunovský (1986) při hodnocení kvality rodinného prostředí se nahlíží i na složení rodiny, její stabilitu, k osobnosti rodičů a také k jejich úrovni péče o děti. Důležité je i jak kvalitně rodina plní jednotlivé funkce. Vzhledem k tomuto stanovil Dunovský ve své knize *Dítě a poruchy rodiny* základní typologii rodiny podle kvality plnění rodinných funkcí.

První z typů je funkční rodina. Takto se označuje rodina, jež zajišťuje optimální vývoj dítěte. Existuje zde společensky uznávaný systém hodnot, vzájemná důvěra, otevřenost, starost a sociální podpora mezi členy této rodiny. Členové rodiny spolu spolupracují, respektují své osobnosti, mají radost ze vzájemné komunikace a kontaktu. V této rodině mají rozhodující slovo rodiče, ale děti jsou jejich poradním hlasem. Udržují se zde rodinné tradice. Rodina, v níž se vyskytují některé poruchy funkcí, je označována za problémovou rodinu. Závažně neohrožují rodinný status a zdravý vývoj dítěte. Rodina se snaží a je schopna problémy řešit vlastními silami, případně za menší asistence odborníků, tento typ rodiny není nijak výjimečný. V dysfunkční rodině se vyskytují závažné poruchy a to některých nebo všech funkcí rodiny. Tyto poruchy poškozují rodinu jako celek a ohrožují zdravý vývoj dítěte. Rodina vyžaduje velkou a dlouhodobou pomoc odborníků. Afunkční rodina je poslední typem. Vůbec neplní rodinné funkce, narušuje existenci a smysl rodinného soužití. Afunkční rodina vážně ohrožuje zdravý vývoj dítěte. Náprava rodinných funkcí je neefektivní, jediné co dítěti pomůže či jej dokonce částečně uchrání před negativními vlivy je jeho odebrání z této rodiny.

1.1.3 Zájem či nezájem rodičů o výchovu dítěte

Rodina je dle Matějčka (1994) první s čím přichází dítě do styku. Dětství je rozhodujícím úsekem života pro formování osobnosti i její zařazení do společnosti. Prostor rodiny je dle Koluchové (1989) velmi důležité, nese odpovědnost za to kým, se člověk stane. Rodina vytváří výchovné prostředí a plní významnou úlohu ve vývoji a výchově dítěte. Výchovu v rodině lze i definovat jako záměrné i nezáměrné působení vychovávajícího tedy rodičů na vychovávané tedy děti za účelem aby se z nich staly kulturní společenské bytosti. Výchova nepůsobí nikdy jen jedním směrem, ale také opačným. Děti jsou odrazem svých rodičů. Výchova je interaktivní proces.

Komunikace mezi dítětem a rodičem má být přímá, konkrétní, osobní a na úrovni jeho věkových možností a psychických schopností. Vyplácí se být ve svých projevech směrem k dítěti pokud možno upřímný a tzv. sám sebou, bez přetvářky či si hrát na vševědoucího, který všemu rozumí. Každé věkové období si vyžaduje jiné formy, jinou náplň lidského sbližování a společenského začleňování. Mnoho rodičů umí výborně přizpůsobit život potřebám dítěte již v jeho útlém věku, ale už moc nechápou nebo ho neumí správně povzbudit tehdy, kdy přirozený vývoj dítěte přináší sklon a potřebu rozvíjet smělost, odvahu, bojovnost a projev síly, anebo kde daný věk a vývoj dítěte souvisí s projevy náklonnosti a lásky k opačnému pohlaví. Naopak máme rodiče, kteří umí být skvělými přáteli, učiteli svého dítěte tam, kde ho uvádějí do společenského života, zaměstnání. Umět poradit při výběru partnera do manželství apod. je také pro mnohé rodiče velmi těžké. Takováto neschopnost „adaptovat“

se na vývojovou situaci dítěte může vést i k vážným nedorozuměním a konfliktům. (Prchal, 1976)

Za důležité považuj Bakoš (1972) včlenění dítěte do hierarchie rodiny. V rodině je správné uplatňovat demokratický princip života. Chybou je, když rodiče chtějí uplatňovat autokratický, diktátorský režim, ale taktéž je chybou, když se rodič jednoduše a pohodlně zřekne vedení a umožní anarchii v rodině.

Prchal (1976) dává roli matky v prvním období života dítěte nesporně největší význam. Matka, která o dítě pečuje, dává mu citové podněty, je pro něj zprvu jediný pevný bod. Velmi záleží na tom, jak matka s dítětem jedná, na její vyrovnanosti, klidu, pohodě a láskyplném přístupu. Dítě je s matkou spojeno poutem důvěry, něžnosti a lásky. Dítě ačkoli se to pro mnohé zdá nereálné vnímá citovou hloubku a pravdivost matčina vtahu. Jestliže dítě není hloubkou citového vztahu uspokojeno, objevují se u něj různé poruchy. Přítomnost matky či její nepřítomnost, její zacházení s dítětem a její reakce k chování dítěte ovlivňují jeho fyzický rozvoj. Pro dítě není nezbytně nutná matka, která jej porodila, může ji dost dobře nahradit i jiná žena, která úlohu matky pouze převzala. Velmi důležité je však, aby toto rozhodnutí bylo trvalé a vztah náhradní matky byl k dítěti pevný a stálý. Dle Máchové (1974) můžeme rozdělit patologické role matky do tří typů. Puritánská matka se vyznačuje přísností, řídí se systémem daných pravidel, norem a předpisů, různých zákazů a nařízení. Puritánská matka bere život jako nutnou, ale neradostnou záležitost. Bezmocná matka působí velmi úzkostně, bezradně. Je nespokojená s okolím, ale i sama se sebou. Kapituluje na svůj život, neschopná zorganizovat nejen svůj život, ale i život svých dětí. Sama v mnohých případech připomíná dítě, které potřebuje výchovu, ochranu, péči a lásku. Nepřátelská matka tento typ matky prosazuje jen své vlastní touhy a přání. Chce vládnout a ovládat lidi, své blízké používá jako své nástroje k dosažení svých cílů. Postrádá vlastnosti, jako je něžnost, laskavost, soucit. Lásku nedává nikdy příliš najevo. (Máchová, 1974)

Prchal (1976) neopomíjí ani roli otce. Role otce je dle něj neméně významná, jako role matky. Mužské a ženské rozdíly nejsou dány jen stavbou těla či odlišnou výchovou, ale jsou i v centrálním nervovém systému. Je velmi důležité pro zdravý vývoj dítěte, aby je vychovávala matka i otec. Otcovská výchova není důležité jen pro chlapce, u kterých rozvíjí jejich mužský potenciál, ale i pro dívky. Dívky, jak se říká, jsou tatínkovy holčičky a jejich otec je pro ně mužským vzorem. Funkce otce se v posledních letech mění k lepšímu. Otec už není pouze ten, jenž přináší a zajišťuje obživu pro svou rodinu či chrání rodinu před nebezpečím. Poslední dobou se otcové nalézají právě při činnosti v rodině než mimo ni. Patrně od tří let, kdy již začíná být dítě zvědavé je otec tím, u koho dítě nalézá mnoho zajímavých činností, informací o okolním světě. U otce dítě vidí představitele autority a pro chlapce bývá vzorem. V dalším období, kdy je pro dítě důležitý otec, je pak před a po pubertě. V té době se v dítěti formují jeho rodičovské postoje. Mnohdy se dá říci, že takoví jací byli vlastní rodiče dítěte, takoví budou i děti ke svým potomkům. I u otce se však setkáváme s různými rodičovskými rolami. Výchova despotického otce je vedena jasným směrem. Dítě se podřizuje jeho představám, dítě se musí bez výhrad řídit jeho pokyny, pravidly apod. V dnešní moderní době se tato role vyskytuje minimálně. Otec žijící psychicky mimo rodinu. Toto je charakteristické pro pracovně vytížené otce. V rodině se angažuje výjimečně či vůbec, nevnímá či jej nezajímají potřeby a starosti členů rodiny.

V případě, že rodina neplní své funkce a výchova dítěte je tím vážně ohrožena či dokonce narušena anebo rodiče nemohou ze závažných důvodů zabezpečit péči o dítě, přichází na řadu orgán sociálně-právní ochrany dětí.

1.1.4 Děti a jejich potřeby

Matoušek (1994) za jeden z klíčových rysů rodinné výchovy pokládá také uspokojování psychické potřeby otevřené budoucnosti. Za normálních okolností jsou to na prvním místě rodiče, kdo dětem otvírají budoucnost. Avšak i dospělý člověk má silnou potřebu výhledu do budoucna, životní perspektivy a naděje. Tuto potřebu mu uspokojuje velmi výrazně a velmi specificky jeho dítě. Děti se stále na něco těší, jsou zaměřeny do budoucnosti a málo se vrací a starají o minulost. A také dospělí se spolu se svými dětmi stále na něco těší, vyhlíží trpělivě budoucnost, něčeho se obávají. Pokud má člověk dítě, musí myslet dopředu.

Matoušek (1994) zmiňuje základní potřeby dítěte, které naplňuje správně fungující rodina. Uspokojování základních psychických potřeb není jednostranný proces, ale probíhá i v opačném směru, totiž od dětí k rodičům. Děti svou existencí a svým soužitím s rodiči stejně tak přirozeně a účelně uspokojují psychické potřeby. Matoušek rodiči míní, nejen vlastního biologického otce a matku, ale i všechny, kdo jsou na osudu dítěte životně či bytostně angažováni. Tedy ty kdo se s ním stýkají, sdílejí s ním svůj životní čas, prostor, své starosti, radosti, naděje, ale i chvíli starosti. Nyní se zmiňuje o základních duševních potřebách dítěte. Věda jich rozpoznala celkem pět.

První z nich je potřeba náležitého přísunu podnětů zvenčí. Aby se centrální nervový systém dítěte mohl naladit na patřičný výkon, musí svým způsobem být zahlcován podněty z okolí. Ty mu zprostředkovaně dodávají jeho smysly a dítě je od prvních dnů života uzpůsobeno k tomu, aby vše zpracovávalo a přijímalo. Dítě zpracovává i reakce svých vychovatelů a postoje k jejich rodičům. Mnohdy nepatrná poznámka vychovatele směrem k rodičům či opačným směrem může vyhrotit situaci a rázem proměnit postoj dítěte ke svým rodičům.

Druhou je potřeba smysluplného světa. Aby se z podnětů staly poznatky a zkušenosti, musí být v podnětech nějaký řád a smysl. Je to základ veškerého učení. Jakékoli pokroky dítěte ve vzdělávání by měly být rodiči oceněny. Avšak jsou rodiče, kteří své děti nepodporují, mnohdy si ani nevšimnou, že se něco naučilo. Vychovatelé a pečovatelé také s dětmi sdílejí tyto radosti, snaží se je podporovat, ale mnohdy děti chtějí podporu být jen malou právě od svých rodičů.

Potřeba životní jistoty. Ta se nejlépe naplňuje v citových vztazích k lidem, kteří jsou kolem a kteří k nám patří. Ne nadarmo se říká, že s jistotou v zádech se vydáme na dobrodružné cesty a výpravy, u dítěte je to ještě více podpořeno jeho bezbranností. Bez této jistoty dítě ovládá úzkost, která svazuje či provokuje k tomu, aby ji překonávalo nějakým společensky nežádoucím způsobem. Mnohdy jsou tyto děti agresivní vůči slabším vrstevníkům a mladším dětem. My se pak divíme, kde se to v tom dítěti bere. Ale takto bylo vychováno, toto v něm bylo podporováno. Dítě s takovými předpoklady přichází na dětský domov a vychovatelé s ním pracují. Mnohdy týrané děti ať už fyzicky či psychicky jiné než agresivní chování neznají. Pro vychovatele je velmi těžké nahlížet na rodiče bez předsudků a

nemít v pohledu na ně výčitky. I když jsou profesionály ve svém oboru, jsou i lidé a mnohdy pohled na malé zubožené tělíčko vyvolá velkou spoustu různých emocí.

Za čtvrté lze uvést potřebu vlastní společenské hodnoty, potřebu být uznáván a oceňován, či prostě a jednoduše být přijímán. Vědomí této hodnoty bývá označováno jako „identita“, čili vědomí vlastního já, neboli sebe-vědomí. To se má zajisté utvářet zdravě, což v našem případě znamená kdo má dost jistoty sám v sobě, může být oporou i jiným.

Poslední je potřeba otevřené budoucnosti jinak řečeno životní perspektivy. Uspokojení této potřeby umožňuje žít v čase, od minulosti do budoucnosti, na něco se těšit k něčemu směřovat, o něco se snažit. Tato potřeba je ohrožena ve chvíli kdy se rodiče rozvedou. Jeden z rodičů má dítě ve své péči a uspokojuje svou potřebu, druhý z rodičů však jen přihlíží a do výchovy zasahovat nemůže, dá se říct, že pouze platí výživné a posílá dárky. Je smutné nakolik se takovéto chování považuje za samozřejmé a přirozené. V tomto případě nevzniká jen fyzické odloučení, ale také psychické odloučení. Jeden z rodičů se dítěti i dítě jemu odcizí, jejich budoucnost se vzájemně rozejde. Není pak divu, že postiženy tj. ten, kdo nemá dítě v péči, užívá zbytku práva, které mu zůstalo a dělá naschvály (např. neschválí přechod na tu či onu školu, neschválí cestu do zahraničí atd.). Takové to chování je mnohdy i typické pro rodiče dětí, jež jsou v dětském domově. Rodiče bylo odejmuto hodně práv a dělají vychovatelům svým dětem naschvály. Zesměšňují jejich osoby před dětmi, hledají, čím by znehodnotili práci vychovatelů což je velmi paradoxní, když právě oni nebyli schopni svým dětem poskytnout bezpečný domov. Typické pro děti v dětských domovech například je, že se nemají na co těšit a o co se snažit. Děti přicházejí do dětských domovů z SOS dětské vesničky pojem budoucnost pracně objevují. Učí se základním dovednostem, že například lyže se po zimě ukládají, aby byly připraveny na další, boty, že se umyjí a pokud nejsou zničené, tak se uklidí a jsou nachystány na další sezónu. To vše je pro ně novinkou, kterou musejí zabudovat do systému svých zkušeností. Vychovatelé a pečovatelé se snaží dětem pomoci s návyky, ale mnohdy je to složité, právě proto, že rodiče sami tyto návyky nemají.

Všechny tyto poznatky shrnuje Matoušek (1994) označuje rodinu jako místo hlubokých a trvalých citových vztahů. Čím jsou tyto vztahy slabší, povrchnější a krátkodobější, tím víc se blíží rodinná výchova výchově ne-rodinné. Taková to výchova však zanechává na dítěti následky, jež si sebou ponese na cestě životem.

1.1.5 Důvody odebrání dětí z dysfunkčních rodin

Vágnerová (2000, s. 320) nahlíží na rodinu takto: „*Rodina, díky svému velkému specifickému významu, umožňuje a podporuje plnohodnotný život a rozvoj všech svých členů, ale stejně tak se může stát zdrojem psychických zátěží a poruch.*“

Dunovský (1986), pak popisuje, že rodina je dysfunkční tehdy, když přestává plnit jednu či více výše uvedených funkcí nebo jsou tyto funkce nějak narušeny. Porucha biologicko-reprodukční funkce znamená, že se v rodině nerodí děti, či se rodí tělesně, smyslově či duševně postižené. Postižené dítě či jiný postižený člen rodiny s sebou nese různé problémy a obtíže jak pro jednotlivé členy dané rodiny, tak i pro její fungování jako celku. Tento problém také představuje nezodpovědné rození dětí do nepříznivých životních podmínek nebo narození dětí rodičů, jejichž zdravotní stav neumožňuje náročnou rodičovskou

roli zastávat. Někdy se také stává, že manželský pár mít děti nemůže či nechce. Tím se však už zabývají různé disciplíny medicíny.

K poruše výše uvedené ekonomicko-zabezpečovací funkce dochází z různých důvodů. Rodiče se nechtějí či nemohou zapojit do výrobního procesu. Takto se zvyšuje závislost rodiny na společnosti. Selhání této funkce je mnohdy podmíněno patologickými rysy osobnosti rodičů např. duševní porucha, mentální retardace, delikvence, závislost na alkoholu či drogách, přičemž je narušen i vztah ke společnosti. Jedním z dalších důvodů může být i neschopnost rodičů zabezpečit ekonomicky rodinu z důvodu nemoci, invalidity či stáří. V rodinách s více dětmi, kde je nižší příjem, nižší ekonomické zázemí se tyto poruchy mohou objevovat. Poruchy této funkce však dokáže stát řešit soustavou sociálního zabezpečení státu.

S výše uvedenou poruchou úzce souvisí i porucha emocionální funkce. Nepříznivá ekonomická situace se negativně odráží v citových vztazích mezi členy rodiny. Zvyšující se nároky na každého člověka a tím i zvyšující se finanční nároky na zabezpečení rodiny. Mnohdy zakládají rodiny nezralí, nepřipravení a i nezodpovědní příliš mladí lidé. Porucha funkce ohrožuje klidnou a vyrovnanou rodinnou atmosféru, o kterou je dítě připraveno rozvratem rodiny, rozchodem či nedostatečným zájmem rodičů, který může vyústit i v opuštění, osiření či dokonce k týrání a zneužívání. Porucha této funkce se projevuje dle Vágnerové (2000) i v citovém nepřijetí dítěte, dítě stále očekává jen negativní a chladné reakce. Dítě je nejisté a vše může kompenzovat agresivitou vůči okolnímu světu.

Dle Dunovského (1986) se dysfunkce výchovné či socializační funkce se projevuje výchovným zanedbáváním, kdy rodina může dítě učit hodnotám, normám, postojům a rolím, jež jsou pro společnost nežádoucí. Může to být i tím, že rodiče se o děti neumějí, nemohou či nechtějí postarat.

Důvody, pro které se dítě ocitá mimo své rodinné zázemí, mohou být různé a vzájemně se prolínají. Definují se následující tři a to rodiče se nemohou, nedovedou, neumějí či nechtějí starat o děti.

Pokud se rodiče nemohou starat o děti, může být mnoho důvodů např. nepříznivé přírodní podmínky (např. živelné pohromy), poruchy fungování celé společnosti (např. hladomor, válka, epidemie apod.), poruchy fungování rodinného systému (např. velký počet dětí v rodině), sami členové rodiny (např. smrt člena rodiny, invalidita). Nedostatky v péči o děti jsou v těchto případech doprovázeny zájmem o dítě (např. invalidní rodiče a vytoužené dítě). (Dunovský, 1986)

Rodiče se nedovedou či neumějí postarat o dítě, příčiny lze nacházet v rodinném systému či v jedincích. V těchto případech nejsou rodiče schopni zabezpečit dětem zdravý vývoj a základní potřeby. Většinou jsou to rodiče mladí, nezralí, neschopní se vyrovnat se zvláštními životními situacemi (např. rozvod manželů, přijetí dítěte do náhradní rodinné péče), či nejsou schopni přijmout základní společenské normy chování. Děti z těchto rodin bývají zanedbávané, týrané, zneužívané, ohrožené výchovou a péčí svých rodičů. Tyto děti mohou být i ohroženy na životě. Zájem se liší, bývá různý případ od případu. Setkáváme se zde s nadměrným, formální až po absolutní nezájem o dítě. Není-li v krátké době možná návrat dítěte do vlastní rodiny, je nutné hledat dlouhodobější či trvalé řešení jeho situace. Tím se pak stává svěřením dítěte do pěstounské péče nebo osvojení dítěte (Dunovský, 1986).

Rodiče se nechtějí starat o dítě, rodiče neplní a nechtějí plnit rodičovské role a funkce, jež jsou od nich společností a hlavně dětmi očekávány. Rodičovský pud se u některých

jedinců buď neprobudil, selhal či se může jednat o poruchu osobnosti rodiče dítěte. Zájem o dítě je minimální i v mnohých případech žádný. Rodiče neposkytují svým dětem péči, zanedbávají je nebo opouštějí. Selhává vztah mezi rodičem a dítětem. Takovýto nezáměr rodičů o jejich děti může vyústit i do situace, kdy bude ohrožen či trvale poškozen zdravý vývoj dítěte. Dítě je v tomto případě rodičům odebráno. V případě, že je dítě odebráno ani tehdy o něj rodiče neprojevují zájem, mohou být soudem zbaveni rodičovské zodpovědnosti. Dítě se stává sirotkem, i když má své biologické rodiče, je to tzv. sociální osiření. Vývoj takového dítěte bývá trvale postižen v oblasti somatické, psychické i sociální a čím delší je toto období, tím je poškození větší a trvalejší. Je nutné dítěti zajistit náhradní rodinu, a pokud je to jen trochu možné, formou osvojení či pěstounské péče, nebo umístěním do dětského domova. (Dunovský, 1986)

1.2 Dětský domov v roli instituce poskytující náhradní rodinnou péči

1.2.1 Ústavní či institucionální výchova dětí v současnosti

Matoušek (1994) ve své knize Ústavní péče popisuje pojem instituce. Tento pojem pochází z latinského slova *instituere* což znamená zařizovat, zřizovat. Označuje se jím udržovaný zákon, zvyklost, praxe a také organizace. Institucí je podle sociologů například církev, školství, právo, ekonomický systém a také rodina. V tomto významu se termín používal v některých evropských zemích již od 16. století. Teprve o 200 let později dostává význam „zařízení pro veřejné, výchovné, církevní a jiné účely“, který se současně spojuje s budovou, v níž toto zařízení sídlí.

Pojmem náhradní rodinná výchova rozumí Obermannová (1970) péči o opuštěné, osiřelé dítě, které ztratilo vlastní rodinu nebo ji vůbec nenalezlo, v prostředí nové rodiny nebo v tak uspořádané malé skupině, která se rodině co nejvíce přibližuje. V první řadě lze hovořit o přirozeném rodinném prostředí. Představuje je osvojitelská či pěstounská rodina, vzniká na základě rozhodnutí soudu. V druhém případě jde o umělé rodinné prostředí vytvářené nejrůznějšími typy umělých rodin, rodinných buněk, opírající se většinou o principy pěstounské péče individuální, jež přechází v jakousi pěstounskou péči řízenou kolektivně.

Obermannová (1999) v Koncepci dětských domovů uvádí, že existence výchovných institucí, jejich vznik, úkoly i eventuální zánik jsou dány potřebami společnosti v jednotlivých etapách jejího vývoje. Novodobě se objevuje jev tzv. sociální osiření či sociální sirotci. Nejvíce je mezi nimi děti v rozvrácených, narušených a neúplných rodin, děti svobodných a osamělých matek, které se nemohou nebo nechtějí o děti starat nebo je vychovávat. V pozdějším věku jde o děti narušené špatným sociálním prostředím, které vyžadují zvláštní péči či převýchově. (Obermannová, 1970)

Obermannová (1970) také uznává, že rodina je základní společenskou jednotkou, objevují se však i jedinci, kteří se do tohoto společenství nedostali nebo o ně přišli. Stoupající civilizace, války, rozbití životních představ, odcizení a nejistota či faktory biologické, psychologické, sociologické, které narušují stabilitu rodiny. Jak prokázaly statistická šetření o sociálních poměrech dětí v kojeneckých ústavech a dětských domovech, je sirotek a

polosirotků v těchto ústavech minimálně. Převažují zde děti, které rodiče mají, ale ti se o ně z různých důvodů nestarají.

Aby mohlo dítě v klidu vyrůst, aby si osvojilo, co si osvojit má, potřebuje uzavřené, stálé prostředí chráněné před vnějším chaotickým světem je všeobecně známé. Dítě ještě nemá dovednosti, jež by mu umožnily obstát v komplexním prostředí velkého světa. Dítěti se daří dobře v prostředí omezeném jen na několik pečujících osob, na několik místností, na nejbližší okolí bydliště. Následky citové deprivace dětí, které byly vychovány bez rodičovské péče, jsou dostatečně známé. Dítě vychovávané v nestabilním prostředí (např. předávání z rodiny do rodiny či z ústavu do ústavu) je také deprivováno. Moderní psychologický výzkum, zejména dělaný ve skandinávii, ukázal, že pro dítě je silně stresujícím zážitkem pouhé stěhování rodiny z místa na místo, i když se osoby, s nimiž je dítě v kontaktu, nemění. Takže jak může na dítě působit odebrání od rodiny sociální pracovnící, umístění do dětského domova k cizím lidem, které dítě nezná a do prostředí, které mu je zcela cizí.

Při výchově dětí v dětských domovech dle Matouška (1994) vzniká samozřejmě mezi dítětem a jeho vychovatelem také určitý citový vztah. Citové vztahy v takovýchto kolektivních zařízeních jsou přece jen mělké a povrchní a trvají zpravidla jen tak dlouho, jak dlouho trvá přímý styk mezi jedinci. Příznačné bylo, že děti, které třeba po několikaletém pobytu v dětském domově přešly do dětské vesničky či do velké pěstounské rodiny, si za několik týdnů nedovedou vzpomenout na jména svých dřívějších vychovatelů a mnohdy ani na jména dřívějších kamarádů. A vychovatelé? Ti si také pamatují jen některé výjimečné či zvláštní případy a zvláštní události s nimi spojené. Nelze ostatně ani si pamatovat všechny. Jak by k tomu přišli, kdyby si měli citově angažovat na desítkách a stovkách dětských osudů. Dle psychologických výzkumů mohou citově dospělí lidé, a to i milující matky a otcové, obsáhnout nejvýš tak deset dětí. Je-li jich více, tak už intenzita citů oslabuje a na to mnohdy nejen děti doplácí. Jen pro zajímavost dříve se počítalo v dětském domově až deset dětí na jednu rodinnou buňku, nyní už je to omezeno maximálně na osm dětí.

Dlouhodobý pobyt v ústavním zařízení má také svá rizika. Za nejzávažnější riziko dlouhodobého pobytu v ústavu považuje Matoušek (1994) tzv. hospitalismus, tedy stav adaptace na umělé ústavní podmínky doprovázený snižující se schopností adaptace na neústavní tedy „civilní“ život. V dětském domově mají děti plné zaopatření, někdo pro ně vaří, někdo se jim stará o finance, někdo topí, někdo jim organizuje volný čas, někdo pere a jiní obstarávají předměty potřebné pro fungování. Děti se na tom také podílí, ale rozhodně z menší části. Děti jsou nejčastěji v kontaktu s dětmi z vedlejší rodinné buňky. Samozřejmě se snaží orientovat v okolním světě, ale mnohdy jsou pohodlní a nechťejí přemýšlet nad tím jak co udělat, přece jen tam mají svou vychovatelku či vychovatele a ti jim poradí a nejlépe skoro vše za ně vyřeší. Další problém je šikana. Mnohdy se může zdát, že je agresivní přístup jednoho z dětí vůči slabšímu jedinci je pozitivně hodnocen ostatními dětmi. Největší autoritu pak mají nejagresivnější děti. Pro vychovatele je šikana mezi dětmi těžko odhalitelná, protože ji skrývají. Avšak pokud jste s dětmi v dennodenním kontaktu, tak ji odhalíte. Je pak nutné dětem vysvětlit, že agresivní chování není přijatelné, i když jej mnohé považují za zcela normální. Agresivní rodiče či jejich přátelé jim dávali od malička vzor a některé děti mohly přijmout tento způsob jednání za svůj. Opět zde sehrává důležitou roli vychovatel, a jeho schopnost vcítit se a pracovat s dítětem. Obětí šikanování se stávají lidé nesebevědomí, slabí, odlišní či nemocní. Podobně je tomu i v rodinách, kdy se obětí týrání stávají děti, které rodiče

považují za nepovedené. Je důležité pracovat jak s agresorem, tak s dítětem, jež bylo týráno. Vychovatelé musí pracovat na sebevědomí oběti a najít příčinu agresorova chování. Dalším jevem, jenž se objevuje v dětských domovech, jsou partnerské či erotické vztahy mezi dětmi staršími 15 let. Dětský domov je zařízení pro děti obou pohlaví a je logické, že v období dospívání dojde někdy ke sblížení dvou dospívajících dětí. A to buď přímo v dětském domově nebo mimo něj např. jsou-li na prázdniny u rodičů či jiných rodinných příslušníků. Samozřejmě vychovatelé dětem tyto vztahy nezakazují, ale také jim nepovolují žádné výhody, například společné žití v jednom pokoji nepřipadá vůbec v úvahu. Přece jen jsou to stále děti a dle toho k nim vychovatelé přistupují. Ztráta soukromí je velkou daní za pobyt v dětském domově, jenž děti platí. Je zde sice soukromí omezeno málo, protože děti jsou v dětském domově organizovány do rodinných buněk maximálně po osmi a každá rodinná buňka má své dané vychovatele a noční pečovatelku. V SOS vesničkách si tvoří dvě až tři děti rodinnou skupinu, které se věnují stálí vychovatelé. Děti v dětském domově se také musí naučit podřizovat se i ostatním dětem. Nemůže nahlas poslouchat hudbu, jindy nemůže studovat či si číst, protože je rušen činnostmi jiných. Domov Matoušek (1995) definuje jako místo, kde nejvíce můžeme být sami sebou a nejméně musíme dodržovat konvenci svých společenských rolí. V tomto smyslu ústav domovem nikdy nebude. Díky kombinaci nepříznivě působících vlivů během pobytu v dětském domově se dítě může traumatizovat, jež jej dlouhodobě poznamená. Typickým následkem je pak neochota a neschopnost stýkat se s lidmi, kteří neměli podobný osud. Stává se, že děti, které opustili dětský domov se následně, stýkají mimo jeho zdi.

Nyní existuje čtyři typy zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy pro děti od 3 nejdéle však do 26 let věku u zletilé nezaopatřené osoby připravující se na budoucí povolání. Pokud jsou děti mladší tří let, jsou umístěny v kojeneckých ústavech. Tyto zařízení poskytují péči jinak poskytovanou rodiči nebo jinými osobami, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy rozhodnutí příslušného orgánu, dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženo ochrannou výchovou. Diagnostický ústav je první ze čtyř typů zařízení. Dítě je zde umístěno zpravidla na osm týdnů. Diagnostický ústav poskytuje nezbytnou péči dětem zadrženým na útěku od osob odpovědných za výchovu, a to na základě rozhodnutí soudu či předběžného opatření. Poté jsou děti umísťovány do dětského domova či dětského domova se školou. Dětský domov plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální. Jeho účelem je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, které mají závažné poruchy chování. Dětský domov se školou se liší pouze v tom, že do dětského domova se školou jsou umísťovány nezletilé matky a jejich děti pokud mají nařízenou ústavní výchovu či uloženou ochrannou výchovu. Dále zde můžeme nalézt děti zpravidla od 6 let do ukončení povinné školní docházky. V poslední řadě je také výchovný ústav. Ten pečuje o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova či uložena ochranná výchova. Také plní úkoly výchovné, vzdělávací a sociální. Zřizují se odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou či výchovnými skupinami pro děti, které jsou nezletilými matkami a jejich děti. (Zákon č. 109/2002)

1.2.2 Teorie sociální práce

Následující kapitola vyzdvihne pouze některé teorie sociální práce. Je jich nespočet a má práce má omezený rozsah. Dle Matouška a kol. (2001) byly vybrány jen některé, jenž se týkají a dají spojit s prací vychovatelů na dětském domově.

Matoušek a kol. (2001) jako první uvádí teorii rolí. Za vlastní zakladatele této teorie jsou považováni G. H. Mead (1934) a R. Linton (1936). Tato teorie je vystavěna na předpokladu, že lidé zaujímají v sociální struktuře společnosti různé pozice. Role označují očekávané jednání vzhledem k držitelům jeho pozic. Role mohou být připsané co je výsledek určitých okolností např. pohlaví, věk, rasa, získané jakožto výsledek naší činnosti – vzdělání, prestiž, a také vnucené jsou výsledkem činností někoho jiného např. vojenská služba, nezaměstnanost. Stav komplementarity nastane tehdy, když chování nositelů rolí odpovídá očekávání ostatních lidí, konflikt nastává, jestliže mezi nimi soulad není. První z konfliktů je konflikt mezi rolemi (inter-role konflikt) vzniká, když jeden člověk vykonává více rolí, které jsou nekompatibilní. Druhým je konflikt rolových očekávání (intra-role konflikt) nastává, když různí lidé mají vůči určité roli neshodná očekávání. Dvojnačnost role je případem konfliktu, kdy si nositel role není zcela jistý jejím obsahem. Já-role konflikt je poslední z konfliktů, znamená nesoulad mezi kapacitou nositele role a kompetencemi potřebnými pro výkon role. Příkladem konfliktů může být sociální pracovník, který aby zachoval specifické charakteristiky profesionálního vztahu ke klientovi (rodičům dítěte) odděluje své osobní postoje a chování od chování, které se očekává v rámci jeho profesionální role. Tato separace může být překážkou při vytváření otevřeného a upřímného vztahu s klientem.

Přístup lze označit jako společensky očekávané a akceptované jednání či objektivní chování vychovatele, vyplývající z jeho pracovní pozice, k rodičům a jejím dětem.

Etiketizační a komunikační teorie jsou další dvě, jenž Matoušek a kol. (2001) zmiňují. Etiketizační teorie zdůrazňuje proces utváření rolí prostřednictvím sociálního očekávání a etiketizací. Většina lidí někdy jedná deviantním způsobem. Jde však o to, jak na toto jednání reaguje okolní sociální prostředí. Mnohdy okolí označí nositele odchýlného chování za devianta. Označení pak zvyšuje pravděpodobnost, že označený bude jednat deviantním způsobem i v budoucnu. Žije totiž pod tlakem sociálního očekávání a tím pádem bude jednat určitým tedy deviantním způsobem. Výchozím bodem komunikační teorie je dle skutečnost, že pokud člověk uskuteční nějakou akci, je to vždy v reakci na informace, které obdržel. Informacemi mohou být fakta, emoce, vzpomínky apod. Nejprve informace přijímáme a pak je vyhodnocujeme. Jsou popsány následující čtyři typy vztahů v komunikaci. První je symetrický vztah, je vztahem rovnocenných bytostí, na obou stranách se vyskytuje podobné chování. Druhým je vztah komplementární tedy nerovný, role se vzájemně doplňují, na jedné straně je dávání, aktivita, na straně druhé přijímání a pasivita. Symetrická eskalace je třetí typ vztahů. Odehrává se, když se obě strany vztahu snaží druhou přemoci v úsilí o převzetí nebo odevzdání kontroly vztahu. Jako poslední je metakomplementární vztah. Existuje tam, kde se jedna osoba dobrovolně vzdá své kontroly nad vztahem a přenechá ji druhému. To se děje např. v situaci, kdy sociální pracovník chce přimět klienta, aby se v určité věci rozhodl samostatně (Matějček a kol. 2001). Watzlawick (1978) rozlišil komunikaci digitální a analogovou. Digitální komunikace se opírá o rozum a logiku, analogová komunikace je

obrazná a intuitivní. Digitální komunikace je více obstarávána dominantní levou mozkovou hemisférou, analogová pak pravou.

Systémický přístup je v současnosti jedním z hlavních trendů v humanitních vědách. Pro sociálního pracovníka, jehož nejčastější rolí je postavení zprostředkovatele mezi mnohdy různými představami klientů zúčastněných v nějaké těžké situaci. Prvotním úkolem vychovatele je posouzení dané situace a to zejména z těchto hledisek: „Jaká je míra pracovníkovy osobní angažovanosti v daném případě?; Jaká je pracovníkova vstupní pozice vůči rodičům, co asi rodiče a děti od pracovníka očekávají?; Jaký je kontext neboli širší souvislosti případu?“. Na základě posouzení všech tří rovin, volí sociální pracovník u každého klienta jeden ze dvou základních principů. Za prvé nabízení spolupráce či pomoci. K dosažení dohody vede proces dojednávání, což je vzájemné vyjasňování a sladování pozic, představ a očekávání dětí i rodičů. Charakteristikou tohoto procesu jsou pojmy jako respekt, krása a užitek. Za druhé přebírání starostí či kontrolou. Přebírání starostí je takový postoj vychovatele, který je uplatňován zejména u starších dětí. Pokud to přijmou, otvírá jim to možnost přejít v budoucnu od přebírání starostí k nabízení spolupráce. Pokud to dítě či dospívající jedinec přijme je to znakem jeho profesionality, když sociální pracovník pěstuje svou dovednost starat se o děti tak, aby mohli tuto péči přijmout a být lepšími. (Matoušek a kol. 2001)

Z textu vyplývá, že přístup je uvědomění si vychovatele, které ovlivňuje kvalitu jeho práce. Vychovatel si musí uvědomit míru své osobní angažovanosti na daném případě, vstupní pozici, kterou má vůči rodičům a jejich dětem a také si musí ujasnit, na kolik chce a má v plánu studovat širší souvislosti daného případu.

V neposlední řadě Matějček a kol. (2001) uvádí tzv. sociálněekologický model a fenomenologické tradice. Pro autory sociální práce představuje ekologická či ekosystémová perspektiva jeden ze základních konceptů a referenčních rámců. Sociální pracovník se podle nich zaměřuje na problémy, které se rozpadají do tří následujících oblastí a to: *„problémy a potřeby spojené s úkoly, které souvisí s vývojovými etapami životního cyklu; problémy a potřeby spojené s úkoly vázanými na užívání a ovlivňování prvku prostředí; problémy a potřeby spojené s interpersonálními překážkami a zábranami, které ztěžují fungování rodiny nebo skupiny, která se vyrovnává s vývojovými úkoly nebo s úkoly, které před ní staví prostředí“*. (Matoušek a kol. 2001, s. 248)

1.2.3 Paradigmata sociální práce a přístup sociálních pracovníků k sociální práci

V této kapitole se chci věnovat vymezení pojmu sociální práce, jaká paradigmata a přístupy mohou nastat a před jakými dilematy se mohou vychovatelé ocítat. Co to vlastně sociální práce je? Jaké jsou cíle takovéto práce? Čím je sociální práce charakteristická? Odlišuje se nějak práce vychovatelů a jejich přístup od jiných pomáhajících profesí? To jsou otázky, na které by následující text měl odpovědět. Formulace poslání a cílů sociální práce vychovatelů se liší v různých dobách, tak v závislosti na teoretickém, společenském a kulturním kontextu. Navrátil (2000) chápe cíl sociální práce jako podporu sociálního fungování dítěte a jeho rodiny v situaci, kde je taková potřeba buď skupinově, nebo individuálně vnímána a vyjadřována. Vychovatelé se zabývají lidskými vztahy v souvislosti

s výkonem sociálních rolí. V sociální práci během 20. století vykrytalizovaly tři odlišné přístupy, které Payne (1997) označuje jako tzv. malá paradigmat. Odlišují se filozofickými východisky.

Sociální práce jako terapeutická pomoc je dle Navrátila (2000) první z paradigmat. Za hlavní faktor sociálního fungování je zde považováno duševní zdraví a pohoda člověka. Sociální práce je pak v tomto pojetí chápána jako terapeutická intervence, která se klade za cíl pomoci jednotlivcům, skupinám i komunitám zabezpečit psychosociální pohodu. Principiální důraz je kladen na komunikaci a budování vztahů. Vychází se z toho, že proces interakce s druhými je tvůrčí proces, který obohacuje všechny zúčastněné. Profesní výbava sociálního pracovníka se zde opírá o psychologické znalosti a terapeutický výcvik.

Druhé paradigma sociální práce Navrátil (2000) označil jako úsilí o reformu společenského prostředí či reformní paradigma. V tomto paradigmatu se představa sociálního fungování pojí s vizí společenské rovnosti v různých dimenzích společenského života s ohledem na společenské třídy, gender, věkové skupiny. Představitelé tohoto pojetí sociální práce sdílejí představu, že podporou spolupráce a solidarity v rámci určité společenské skupiny pomohou utlačeným získat vliv na vlastní životy. Sociální práce se proto zaměřuje na zmocňování jednotlivců i skupin, usiluje o zvýšení podílů klientů, tedy rodičů i dětí, na tvorbě a změnách společenských institucí. Osobní nebo sociální rozvoj nelze podle představitelů tohoto směru za nerovných podmínek vůbec dosáhnout. Aby se sociální a osobní rozvoj mohl uskutečnit, musí dojít ke společenské změně.

V neposlední řadě Navrátil (2000) označil třetí paradigma jako sociálně-právní pomoc neboli poradenské paradigma. Sociální fungování zde závisí na schopnosti zvládat problémy a na přístupu k odpovídajícím informacím a službám. Zastánci tohoto přístupu chápou sociální práci jako jeden z aspektů systému sociální služeb. Toto pojetí chce vycházet vstříc individuálním potřebám a současně usiluje o zlepšování systému sociálních služeb, jehož je součástí. V tomto pojetí jde především o pomoc rodičům a dětem prostřednictvím poskytování informací, kvalifikovaným poradenstvím, zpřístupňováním zdrojů a mediací.

Těžištěm výše uvedeného terapeutického i reformního přístupu jsou změna a rozvoj. Sociální práce chápána jako sociálně právní pomoc i přístup terapeutický se soustřeďují spíše na práci s individuem než na sociálně reformní cíle. Reformní přístup na základě své teoreticko-ideologické pozice odmítá sociální efekty, které jsou implicitní složkou terapeutického a sociálně právního pojetí sociální práce. Přestože se někteří sociální pracovníci hlásí k reformnímu konceptu, akceptují také práci s jednotlivci, ačkoli jejím cílem není bezprostřední zničení či reforma stávajícího společenského řádu. Vedle výše popsanych přístupů k sociální práci existují i teorie menšího rozsahu, které vysvětlují konkrétní sociální a individuální problémy a také dávají návody na jejich řešení. Například teorie radikální, antiopresivní i tzv. zmocňující obhajují a pokoušejí se uskutečňovat akce v reformním duchu. Existencialistické, humanistické a systémové teorie se spíše blíží sociálně právnímu pojetí sociální práce. (Matoušek, 2001)

Z výše popsaného lze vyčíst, že přístup je také způsob, jakým vychovatelé vstupují do vztahu se „svými“ dětmi a jejich rodiči. Buď přistupují vychovatelé k práci s dětmi a jejich rodiči jako individui vyžadující specifickou formu pomoci, nebo uplatňují skupinový způsob nápravy jedince jenž vidí v nápravě společnosti, ve které dítě či rodiče žijí.

V ideálním případě se práva a povinnosti patřící roli sociálního pracovníka vzájemně doplňují. V praxi však mnohdy dochází k jejich konfliktu a potom se musí dát něčemu přednost. Howe (1991) a Banksová (1995) zmiňují defenzivní a reflektivní přístup k praxi. Defenzivní přístup k praxi je charakteristický předpisovým jednáním sociálního pracovníka. Nikdo jej nemůže osočit, pokud splnil předepsaný postup. Postupy tedy takového pracovníka omezují, na druhé straně chrání před vlastní odpovědností. K tomuto typu jednání dochází často na místech, kde se preferuje manažerská strategie, která minimalizuje spolupráce mezi skupinami či vychovateli. Pracovníci mají přesně stanoveny a ví, jak hodnotit vzniklé situace, jejich jednání se řídí manuály a pravidly. Pracovníci nemusí považovat nové situace za unikátní a neznámé. Banksová právě upozorňuje na to, že v Británii je často sociální pracovník v roli hodnotitele, inspektora, sběrače důkazů a manažera rozpočtu. Jeho povinnosti jsou popsány a právě tohle vede k defenzivní praxi. Naproti tomu stojí reflexivní přístup k praxi. Sociální pracovník dokáže identifikovat etická dilemata, i to jak vznikají. Je si jistý svými osobními hodnotami, hodnotami profese a ví jak se projevovat v praxi. Snaží se integrovat znalosti, hodnoty či dovednosti a využívat je v praxi. Je si plně vědom profesních, osobních a zaměstnavatelských hodnot a ví, že se mohou dostat do konfliktu. Tento typ pracovníka je autonomní a dokáže nést plnou zodpovědnost za svá rozhodnutí.

Sociální pracovník by měl být profesionálem schopným reflexe a z této pozice by měl posuzovat ostatní povinnosti. Vždy by měl dokázat své jednání veřejně obhájit. Banksová (1998) popsala z hlediska způsobu přístupu k praxi čtyři typy, s kterými se v praxi nejčastěji můžeme setkat. Prvním z nich je angažovaný sociální pracovník. Takovýto člověk chápe svou práci jako způsob uplatňování osobních morálních hodnot. S dětmi i jejich rodiči jedná jako se spolu žijícími lidskými bytostmi, které vnímá empaticky a s respektem. Vychází z principu, že sociální pracovník by měl pečovat o děti a jejich rodiče a jednat s nimi jako s přáteli. Sám sebe vnímá jako prvně jako osobu a až poté jako sociálního pracovníka tzn. užívá stejné etické principy na situace v osobním životě i na ty, které vzniknou v rámci sociální práce). V současné praxi je tento přístup velmi problematický tím, že by sociální pracovník mohl být jednak ovlivněn některými rodiči, protože je obtížné všem poskytnout stejnou péči či může dojít k vytvoření osobního vztahu s rodiči nebo dětmi, anebo k vyhoření. Proto je důležité nejen pro něj, aby se sociální pracovník pohyboval v institucionálním rámci práv a povinností. Radikální sociální pracovník je druhým typem přístupu. Taktéž vkládá osobní hodnoty do praxe. Nedělá to proto, aby poskytl rodiči či dítěti bezpodmínečnou péči, ale jde mu v první řadě o změnu těch zákonů, oblastní sociální praxe, které považuje za nespravedlivé. Setkáváme se zde spíše o práci v zájmu sociální změny a politické ideologie. Třetím typem je byrokratický sociální pracovník. Pro takového pracovníka je jasné oddělení osobních hodnot, profesních hodnot a hodnot zaměstnavatele. Cílem jeho práce je manipulace s lidmi v zájmu jejich změny. K roli sociálního pracovníka patří i to, že vytváří iluzi osobní péče o klienta, ale zároveň v některých případech musí působit i jako přísný "normalizátor" klienta. Oddělení osobního a profesního života je nutný z toho důvodu, aby pracovníci neměli výčitky právě kvůli manipulaci, kterou užívají v pracovním životě a v osobním s ní nejsou zcela ztotožnění. Posledním ze čtyř typů je profesionální pracovník. Sociální pracovník je autonomní, vzdělaný v oboru. Vede jej etický kodex a jeho identitu tvoří především členství v profesi. Prioritou jsou práva a zájem dětí či jejich rodičů. Důležitý je pro něj individuální vztah a klienta chápe jako aktivního spolupracovníka. Profesionální model je založen na tom, že je třeba vyvážit

moc mezi sociálním pracovníkem a dítětem či rodičem upevněním jejich práv. Umožní se participace dětí či rodičů na rozhodování. Důraz je však stále kladen na sociálního pracovníka, který tuto moc dává, a je od něj vyžadována kontrola dětí či rodičů.

Z výše uvedeného textu vyplývá, že přístup sociálního pracovníka je jednání, které může být ovlivněn nadřízeným pracovníkem, zákony, normami, veřejným míněním, osobností sociálního pracovníka, rodinami a dětmi s nimiž sociální pracovník je v kontaktu, kolektivním myšlením v zaměstnání a v neposlední řadě pracovními podmínkami.

1.2.4 Dilema sociálních pracovníků v přístupu k sociální práci

Sociální práce se stala disciplínou až ve 20. století. A vzhledem k tomu, přístup k práci sociálních pracovníků je jednání, jež je ovlivněno mnoha faktory má svá dilemata. Dilematy soudobé sociální práce se také zabývá Matoušek a kol. (2001).

Prvním dilematem Matoušek a kol. (2001) označil formalizaci a deformalizaci. Sociální práce má již svůj etický kodex, metodiku práce s klientem, formální způsob výuky a je silně finančně a organizačně navázána na státní správu. V novodobém procesu institucionalizace diktované racionalitou a efektivitou dochází ke snižování rozsahu přirozených činností jednotlivce, rodiny a jiných společenství, jež se stávají stále více předmětem formálně organizovaného, financovaného a centralizovaného úsilí. V průběhu vývoje sociálněpolitického myšlení vznikla pochybnost, zda formálně organizovaná sociální práce je schopna řešit sociální problémy úspěšněji a také levněji, než když se věcem nechá volný průběh. Tak vznikla snaha o deformalizaci. Deformalizace je charakterizována jako návrat sociální práce do rukou sociálního pracovníka, který ji vykonává na základě povolení, přičemž konkrétní pomoc při zajišťování všech potřeb člověka se uskutečňuje v přirozeném prostředí domácností s pomocí rodiny.

Druhým dilematem Matoušek a kol. (2001) označuje profesionalizaci a deprofesionalizaci. Profesionalizaci se vyznačuje charakteristickými procesy. Znamená, že profesionální skupiny vyvíjí snahu kontrolovat, typizovat a standardizovat práci v okruhu své kompetence. Popisují také protikladné tendence a hovoří i o alternativní sociální práci tzv. deprofesionalizační, která má otevřít přístup k sociální práci i laikům. Sociální služby poskytované přáteli, rodinou a dobrovolníky podle Matouška a kol. (2001) vedou k výraznějším výsledům než odborný přístup. Možný (1990) srovnává profesionální intervenci do rodinného konfliktu s tradičními způsoby neprofesionalizované intervence např. kněží, sousedů a konstatuje, že profesionální intervence přináší četné výhody právě tím, čím je součástí své doby tedy svou racionalitou, orientací na praktický výsledek, profesionální kompetenci. Míra účinnosti je však velmi nízká. Obdobný pohled na profesionální intervence prezentuje Kopřiva (1997), který ukazuje, jak těžká je osobní angažovanost pomáhajícího pracovníka jako profesionála.

Normativnost a nenormativnost je dle Matouška a kol. (2001) třetí dilema. Sociální práce se ustavila jako profese pomáhající lidem, stojící mimo tzv. většinovou společnost, aby se přizpůsobili této společnosti. Tím se sjednotila s normativním přístupem. Sociální práce byla dříve chápána jako profese, která definuje sociální problémy jako řešitelné obtíže konkrétních osob. Nutno je si položit i otázku, jestli je možné vykonávat nápomocné profese a neuplatňovat přitom nereflektované hodnotící kritéria specifická pro kultury vlastní vrstvy

nebo skupiny. Opakem je pak situace, kdy je jasná podpora dětí i rodičů, aniž by byly na ně kladeny normativní a hodnotové podmínky této spolupráce.

Čtvrtým dilematem stanovuje Matoušek a kol. (2001) pomoc a sociální kontrolu. Dilema normativnosti sociální práce má také co dělat s otázkou vztahu sociální práce k pojmům pomoc a sociální kontrola. Na jedné straně jsou především sociální pracovníci přesvědčeni, že nejvlastnějším cílem jejich úsilí je pomáhat klientům, na straně druhé považují zejména politici za cíl sociální práce sociální kontrolu. K tomuto tématu přispívá i Řezníček (1994). Zmiňuje se, že v souvislosti s prosazováním principu svobodného rozhodování klientů, kvůli vědomému potlačování kontrolní funkce sociální práce a také v souvislosti s rozšiřováním psychoterapeutických přístupů došlo ve Spojených státech k omezení účinnosti sociální práce.

V neposlední řadě zde Matoušek a kol. (2001) zmiňují dilema polyvalence specializace. Toto vzniklo v souvislosti s organizací sociálních služeb. Polyvalence znamená, že sociální pracovník v rámci své kompetence poskytuje služby klientům v nejrozmanitějších životních situacích např. problematika mladistvých i dospělých delikventů, nevylučuje občany staré ani invalidní. Specializace vyjadřuje takové pojetí sociální práce, jaké známe nyní. Sociální pracovník je profesionálem v daném oboru a zabývá se pouze určitým sociálním problémem nebo jedním z jeho aspektů.

„Sociální práce je uměním, které vyžaduje velikou škálu dovedností. Jde především o porozumění pro potřeby druhých a schopnost pomáhat lidem tak, aby se na naši pomoci nestali závislí, aby neztratili schopnost pomáhat si vlastními silami. Sociální práce je ovšem i vědou, neboť disponuje teoriemi a dále vytváří nové teorie vysvětlující vznik a řešení individuálních, skupinových a komunitních problémů. Oby tyto charakteristiky jsou nezanedbatelné. Osobní předpoklady sociálního pracovníka či vychovatele, jeho talent, tvořivost jsou základem. Bez vzdělání a kultivace svého talentu si však sociální pracovník nevystačí. Dnešní komplikované společenské poměry vyžadují odbornou průpravu nejvyšší kvality. Nejde jen o prosté vědomosti, jde o schopnost pracovat s informacemi a tvořivé uplatňování osvojených dovedností“. (Matoušek, 2001, s. 192)

1.2.5 Metody využitelné a postupy doporučené vychovatelům pro objektivní přístup k sociální práci

Matoušek, Pazlarová (2010) konstatují, že při posuzování rodiny je vhodné požit více metod než jen jednu. Hodnotit přístup vychovatelů k práci s rodiči a jejich dětmi, umístěnými v dětském domově, lze pomocí rozhovorů týkajících se vlastního chování posuzovaných členů rodiny, rozhovorů o fungování rodiny jako celku, posuzování spontánních reakcí či studii souboru dokumentů. V tomto posledním případě jde o dokumenty vytvořené jinými pracovníky v předchozích etapách práce s rodinou.

Kim Bergová (1994) považuje rozhovor, a v tom s ní ze své praxe souhlasím, za základní pracovní metodu sociálního pracovníka a věnuje ji velkou pozornost. Formuluje užitečné typy otázek, které jsou dle ní klíčem k efektivnímu rozhovoru s dospívajícími dětmi. Otázky uvádím, proto, že jsem také od vychovatelů zjišťovala, zda to o „svých“ dospívajících dětech ví. První z nich se zabývá osobními úspěchy, protože je velmi důležité, aby si děti uvědomili, co ve svém prozatímním životě dokázali. Vychovatel by měl tyto momenty

vyhledávat a připomínat to dětem pro zvednutí sebevědomí a mobilizuje tím síly jedince pro např. současné nelehké situace. Dle Bergové je důležité klást dítěti otázky typu, co je nutné udělat, jakým způsobem, aby se úspěch opět dostavil. Tento způsob vyhledávání řešení je velmi přínosný pro rozvoj vzájemné důvěry oproti otázkám na dosavadní selhání či špatné zkušenosti, protože těch tyto děti mají nespočet. Kouzelné otázky, umožňuje vychovateli položit otázku následovně: *Představte si, že se v noci stane zázrak, a zatímco spíte, všechny tvé problémy zmizí. Co by se změnilo na tvém chování příštího rána?* Taková otázka může být východiskem, u dospívajících dětí, o jejich dílčích krocích na práci ke zlepšení vztahu jejich rodičům.

Wilkinson (1998) se zabývá vedením rozhoru s malými dětmi. Protože dle něj záleží u malých dětí hodně na prostředí, v němž rozhovor probíhá. Domácí prostředí či prostředí, které dítě za domácí přijímá, bývá pro něj nejvhodnější. Mnoho dětí potřebuje určitou dobu na to, aby ztratilo zábrany vůči vychovatelům. Zásadním předpokladem úspěšně vedeného rozhovoru s dítětem je jeho pocit bezpečí a současně pocit, že se mu dospělý věnuje a upřímně se zabývá tím, co mu dítě sděluje. Děti mnohdy vyjadřují své informace nejasně, avšak stačí, když vychovatel shrne vše vyřčené a dítě mu případné nejasnosti upraví. Je možné a žádoucí rozhovor začlenit do hry s dítětem a dítě během něj pouze minimálně omezovat. Není vhodné při rozhovoru dítě za cokoli kritizovat.

Při komunikaci s dítětem je dobré mít hlavu na stejné úrovni, jako dítě sedící před vámi. Neverbální chování pracovníka např. mimika či postoj těla pomáhá dítěti v porozumění otázkám a udržovat jeho pozornost. Slovní vyjadřování vychovatele musí být u získávání informací od malého dítěte velmi jednoduché a srozumitelné. (Wilkinson, 1998)

Dokonale objektivní proměření všech důležitých parametrů rodiny, které by bylo nezávislé na posuzovateli, je utopickým ideálem. Subjektivní prvek při hodnocení rodiny nelze nikdy vyloučit. (Holland, 2004)

Jako vhodný postup pro hodnocení problémové rodiny Kim Bergová (1994) volí výborné připravení se vychovatele na první setkání mezi ním a rodiči dítěte umístěného na dětském domově. Vychovatel by měl vědět a umět si odpovědět na otázky: Jakou má představu o rodině dítěte na základě dostupných materiálů?; Co dítě a rodiče vidí jako hlavní problém, pro něj jim bylo dítě odebráno?; Existuje něco co vychovateli brání pracovat s touto rodinou?.

Podle Minuchina a kol. (2007) má úvodní kontakt tři zásadní cíle. Seznámit se s rodinou a vést její členy k pochopení, že oni jsou ti, kdo mají v celém procesu podpory hlavní roli. Předat rodině veškeré informace, které budou v průběhu spolupráce potřebné a naopak dostat údaje nutné. A v neposlední řadě získat základní představu o největších problémech, konfliktech stejně jako o silných stránkách a zdrojích rodiny. Taková schůzka vytváří dobrý úvod do následující spolupráce mezi vychovatelem, sociálním pracovníkem a primární rodinou dítěte.

Kim Bergová (1994) také doporučuje mít při přípravě na setkání s rodinou neustále na vědomí tyto principy. Být přátelský, navodit otevřenou atmosféru, protože rodiče poté inklinují k tomu, aby se naladili na stejnou vlnu jako vychovatelé. Používat běžný, pro rodiče srozumitelný jazyk a využívat pozitivních informací. Naučit se používat sebe jako nástroj pomoci rodičům je totiž velmi důležité zapojit vlastní zdravý rozum, pozorovací schopnosti a smysly. Zachovat si pozitivní a otevřený pohled na rodiče dětí za všech okolností, tento postoj

se odráží v neverbálním projevu, na který je většina rodičů dětí umístěných v dětském domově velmi citlivá. Důležité je věnovat pozornost dětem i rodičům, pokud si rodiče stěžují na děti, je to příležitost pozitivně se zmínit o jejich rodičovských schopnostech, tím se také otevírá komunikace o výchovných problémech, jež dítě má, s kterými se potýkají vychovatelé a níž by mohli rodiče v případě zájmu pomoci.

1.2.6 Problém objektivního přístupu vychovatelů k práci s dětmi a jejich rodiči

Matoušek (1995) píše, že v naprosté většině se v dětských domovech, kojeneckých ústavech a dalších zařízeních ocitají tzv. sociálně osiřelé děti, které sice mají matku a otce, nebo alespoň jednoho z rodičů, ale ti se o ně nechtějí, nemohou či neumějí starat. Nejspíše neměli ani oni sami dostatečné sociální a rodinné zázemí nebo mohli selhat také. Většinou v tom hraje velkou roli buď vlastní nevyzrálost, závažné onemocnění, výkon trestu odnětí svobody, mentální retardace, drogová závislost, poruchy osobnosti a v neposlední řadě vlastní nevyzrálost. Takoví rodiče své děti většinou odloží nebo jim je odebere soud. Následně se o tyto děti začnou starat vychovatelé daného zařízení.

Matoušek, Pazlarová (2010) shrnuli následující normy, v jejichž průsečíku se ocitá každý pracovník posuzující rodinu. První z nich je osobní norma determinovaná pracovníkovou vlastní zkušeností z původní rodiny, případně korigovaná zkušeností z jím založené rodiny. Je zabarvena aktuální bilancí z vlastního rodinného soužití. Norma pracovníkovy společenské vrstvy či referenčních skupin, tedy skupin, s nimiž se srovnává – kolegové či přátelé. Náboženství či jinak zakotvená „nadčasová pravidla“, která pro pracovníka mají význam. Obecná kulturní a společenská norma pro danou dobu a společnost. Normy kodifikované v národních zákonech a v precedentních rozhodnutích soudů. Dále je ovlivňují mezinárodní právní normy, zejména týkající se lidských práv a práv dětí. Normy vyplývající z kultury dětského domova a normy posuzované rodiny jejich preferenčních skupin, společenské vrstvy, případně subkultury, do níž daná rodina patří a také náboženství, které posuzovaná rodina vyznává. V posledních desetiletích se ukazuje, že znaky fungování rodiny, zejména ty, které charakterizují komunikaci a reflexi sociální reality, jež byly původně připisované „patologickým“ rodinám, se vyskytují také v rodinách enklitických. Navíc se také ukazuje, že variabilita chování v tzv. normálních rodinách je neobyčejně veliká. Velkým problémem sociální práce těchto pracovníků je nereflektované promítání osobních norem a norem pracovníky referenčních skupin do profesionálního hodnocení rodiny. Pracovníci to mnohdy sami označují jako hodnocení „srdcem“. Kulturně sociální práce je založena na reflexi všech norem, jež jsou ve hře a na opatrném přezkoumávání jejich relevance pro řešení vzniklého problému. Souběžné působení výše uvedených norem nastavuje pracovníkovi tzv. „prahy citlivosti“. Důležité jsou prahy, podle nichž pracovník kategorizuje rodiny na ty, které pomoc nepotřebují, na ty, které ji potřebují, a na ty, jimž pomoci nelze, protože jejich problém jsou příliš velké, komplexní, případně až chronické.

Fay (2002, s. 255) píše *„Soudci, inženýři, lékaři, kritici, detektivové a sociální pracovníci musí zjišťovat a interpretovat fakta, jak nejlépe mohou přihlížet k jiným interpretacím, posuzovat, zda mají spíše co dělat s jednou situací než s jinou. V tomto svém počinání nemusí předstírat, že jsou neomylní, že s nimi nutně budou souhlasit všichni jejich*

kolegové...nebo že se později nemůže ukázat mylnost jejich závěrů. Jejich soudy nicméně mohou být v jistém nezbytném smyslu objektivní a zakládat se na kritickém využití dokladů, jak je nejlépe vymezuje praxe jejich oboru. Jejich hodnocení může být poctivé, dobře podložené, uvážené, odpovídat faktům a reagovat na kritiku jiných. Jestliže tomu tak není, můžeme ty, kteří hodnocení provádějí, tepat a kárat a hledat jiné, kteří se chovají poctivěji a odpovědněji.“

Z citovaného je patrné, že Fay (2002) považuje za podstatný aspekt kritické intersubjektivní odpovědnost. Odpovědnost znamená uznat své intelektuální a politické závazky, brát v úvahu svou sociální situovanost, být otevřený k otázce jakou funkci sociální analýza plní, a to i ve smyslu uplatňování moci. Jednoduše řečeno, jádrem objektivní má být „nepřetržitý překážka“.

Hollandová (2004) třídí styl práce sociálních pracovníků posuzujících rodiny v rámci projektu The Coastal Cities Study (Velká Británie) vystačí s dvěma širokými kategoriemi.

První přístup nazývá vědecké pozorování, kdy pracovníci pokládají za účelné udržovat si od hodnocené rodiny odstup. Opírají se o soubor faktů, které chtějí mít ověřené předtím, než budou formulovat své závěry. Využívají strukturované nástroje (škály posuzování, dotazníky), porovnávají fakta hovořící ve prospěch rodiny s fakty, jež svědčí o závažných nedostatecích ve fungování rodiny. Rizikové faktory nelze jednoduše sčítat, připomíná jmenovaná autorka, mohou se násobit nebo jinak nelineárně ovlivňovat. Tihle pracovníci jsou si vědomi moci dané jim úředním pověřením a otevřené o ní s rodinami mluví. Kladou na rodiny jasně formulované požadavky. Druhý přístup Hollandová nazývá reflexivní hodnocení, kdy pracovníci sami sebe popisují jako velmi angažované na osudu rodiny. Důraz kladou na porozumění tomu, jak se rodina dostala do současných těžkostí. Výsledkem hodnocení rodiny se u nich opírá o průběžně zpřesňované pracovní hypotézy. Připouštějí, že do závěrečného hodnocení rodiny se odrážejí jejich soudy, které nejde zcela založit jen na zjištěných faktech. Využívají k posuzování rodiny strukturované nástroje, k jejich výsledkům jsou ale rezervovanější. Zabývají se daleko více historií rodiny než pracovníci orientovaní na vědecký přístup. Jsou otevření k názorům jiných profesionálů, kteří se rodinou zabývají nebo zabývali.

Hollandová (2004) k této typologii také dodává, že postoj zdůrazňující vědeckost je výhodou při komunikaci profesionálů s jinými zainteresovanými subjekty. Dává jejich soudům váhu. Pozice profesionálů, kteří se na vědecké postupy neodvolávají, je v odborném diskurzu daleko snadněji napadnutelná.

Matoušek, Pazlarová (2010) dodávají, že pro praktickou práci s rodinami je nutné dostatečně navázat pracovní spojení s většinou členů rodiny, případně se všemi jejími členy. Tímto se označuje respekt k rodině i k jednotlivcům, jasnou komunikaci a zřetelné hranice odpovědnosti zúčastněných subjektů. Garancí „dobrého hodnocení rodiny“ jsou konzultace s kolegy v rámci intervize na dětském domově, spolupráce v multiprofesních týmech a supervize. Všechny tyto způsoby posilování kvality hodnocení jsou však v ČR zatím velmi málo využívány.

1.2.5 Dětský domov SRDCE v Karviné v roli instituce poskytující výzkum

V této kapitole jsem čerpala z interních materiálů Dětského domova SRDCE v Karviné a funguje na území města Karviné od roku 1993. Tehdy došlo k rozdělení původní Zvláštní

školy internátní na Dětský domov SRDCE a Zvláštní školu. V internátní zvláštní škole tehdy žilo 143 dětí. Avšak v podmínkách naprosto nevyhovujících. Přece jen Zvláštní internátní škola byla zprovozněna v roce 1969 a prostorové podmínky neumožňovaly poskytovat takovému množství dětí dostatečné podmínky pro náhradní výchovnou péči. V současné době má Dětský domov SRDCE kapacitu 48 dětí v 6 rodinných skupinách, kterým se věnuje osmnáct vychovatelů/ek a čtyři noční pečovatelky.

Každá rodinná skupina má dnes k dispozici bytové prostor zahrnující obývací pokoj, čtyři ložnice pro 2 – 4 děti, sociální zařízení a kuchyňku. Kuchyň umožňuje samostatné vaření v rodinných skupinách. Náhradní výchovnou péči v rodinné skupině zajišťují tři speciální pedagogové, kteří musí úspěšně zvládnout vyšetření psychické způsobilosti. Dětský domov Srdce se prostřednictvím svých speciálních pedagogů zaměřuje hlavně na úpravu hodnotových norem dětí, které jim následně usnadní a umožní vrátit se do svých původních rodin nebo je jim v součinnosti s Odborem sociálních věcí Krajského úřadu zajištěna náhradní rodinná péče.

V prostorách Dětského domova SRDCE sídlí také dětská lékařka, Středisko výchovné péče a také Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Samotný Dětský domov SRDCE působí jako komplexní centrum poskytující primární, sekundární a terciální prevenci. Součástí tohoto komplexu je i tělocvična a zrcadlový sál.

Vedení Dětského domova SRDCE realizovalo také „Projekt samostatného bydlení s přiměřeným dohledem u dětí z rodinných buněk Dětského domova SRDCE“. Na základě toho projektu byla v roce 1996 realizovaná mansardová nadstavba. V nadstavbě je situováno sedm garsoniér, ve kterých se děti připravují na svůj samostatný život pouze se přiměřenou pomocí výchovných pracovníků nebo-li speciálních pedagogů. Samostatné bydlení plně vyhovuje dnešním požadavkům náhradní výchovné péče pro děti starší šestnácti-let. Tato forma bydlení nejen že umožňuje mladistvým se připravit na odchod do samostatného života, ale také se velmi zvýšila úspěšnost dětí, jež chtějí studovat střední a vysoké školy.

Hlavním cílem všech speciálně-pedagogických postupů realizovaných v tomto zařízení od roku 1993 je: „Děti, které projdou Dětským domovem SRDCE, musí dostat takové množství péče, aby se jejich vlastní děti již nikdy neocitly v systému náhradní výchovné péče. Musí být tedy schopny vybudovat funkční a bezpečnou primární biologickou rodinu pro své děti.“

Svou prací věnují přístupu vychovatelů tohoto dětského domova k práci s dětmi a jejich rodiči. Za nežádoucí je považován stav, kdy vychovatelé berou práci jako stereotyp a jsou plní svých vnitřních přesudků, které ve svém důsledku, negativně ovlivní jejich přístup k práci s dětmi a jejich rodiči. Negativum je spatřováno nejen v menším porozumění dětem a jejich rodičům v jejich nelehkých situacích, ale také takovýto vychovatele nemá potřebu zlepšit stávající stav dětí a jejich rodičů.

2 Metodologická část

V této části se nejdříve vrátím k hlavnímu výzkumnému cíli a zmiňuji dílčí výzkumné otázky vyvozené z informací v teoretické části a jejich účel. Poté přistupuji k jejich operacionalizaci. Dále vymezím a zdůvodním metodu a strategii výzkumu, následně představím techniku sběru dat a popíši průběh zjišťování informací. Pojmenuji také jednotku zkoumání a jednotku zjišťování. V závěru kapitoly se budu zabývat kontextem výzkumu a možnými omezeními, které provází mé zkoumání.

2.1 Cíl výzkumu a dílčí výzkumné otázky

Hlavním cílem mnou předkládané práce je zodpovědět hlavní výzkumnou otázku „*Jaký je přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci se zájmem či nezájmem rodičů o děti?*“ „Toto téma jsem si zvolila, neboť je mi blízké. S dětmi na Dětském domově Srdce jsem dříve pracovala jako jejich vychovatelka a během mého studia vykonávala praxi. Práce vychovatele či vychovatelky v dětském domově není nikterak jednoduchá. A na děti pocházející z tohoto typu zařízení se mnohdy veřejnost dívá přes prsty.“

Cílem vlastního zkoumání je zjištění, jaké typy přístupu užívají vychovatelé ve své práci se zájmem či nezájmem rodičů o děti umístěné v Dětském domově SRDCE.

Záměrem vlastního zkoumání je získat informace, které by pomohly řediteli Dětského domova SRDCE zlepšit či podpořit práci jeho vychovatelů.

V teoretické části byl pojmenován význam rodiny a postavení dětských domovů. Byla jasně pojmenovaná sociální práce vychovatelů její paradigmata či teorie, vyjasněna omezení a také pojmenované doporučené postupy.

Dílčí výzkumné otázky byly definovány z teoretické části s ohledem na hlavní výzkumnou otázku. Dílčí výzkumné otázky mají za úkol přispět k objasnění hlavní výzkumné otázky. Jejich pořadí odpovídá struktuře práce. U každé otázky je v krátkosti popsán i důvod zvolení právě této otázky.

DVO1: Kdo je osobou vychovatele/vychovatelky a jaká je jeho rodina?

Tato otázka mi má pomoci lépe poznat osobu, s kterou dělám rozhovor. Přiblížit rodinu, ve které sám či sama byla vychovávána. Protože právě výchova a rodina, jak je výše zmíněno, je pro nás všechny v budoucnu základním stavebním kamenem. Také chci alespoň okrajově poznat, jaká je vlastní rodina vychovatele, jelikož i jeho role matky či otce jej může ovlivňovat v přístupu k práci se zájmem či nezájmem rodičů o děti a jejich návrat k nim.

DVO2: Jak přistupují vychovatelé ke své práci?

Odpovědí na tuto výzkumnou otázku dovedu poznat, zda se pro vychovatele nestává práce stereotypem. Také stále zastávají svůj názor a přístup k práci či jsou ovlivněni ve svých názorech a přístupech k práci svými kolegy. Protože právě kultura organizace a názory starších kolegů mohou ovlivnit i nové vychovatele s novými nápady. Zjistím, zda vychovatelé

ve svém přístupu k práci s ne/zájmem vnímají nějaký dilemata či omezení, protože i to je může ovlivňovat v jejich přístupu k práci.

DVO3: Jak přistupují vychovatelé k rodičům dětí, s nimiž se setkávají?

Díky této otázce lépe porozumím pohledu vychovatelů na primární rodiny dětí, které mají na svých rodinných skupinách. A také zjistím, zda se nedostává do střetu pracovní pozice vychovatele se společenskou rolí otce/matky u vychovatelů, kteří mají děti. Opět pojmenuji vychovatele jejich vnitřní názory. A pomocí rozhovoru zjistím, zda vychovatelé pracují s doporučenými a v literatuře pojmenovanými objektivními přístupy k práci se zájmem či nezájmem.

DVO4: Jaký je vztah vychovatele a dětí na jeho rodinné buňce?

Předpokladem této výzkumné otázky je, že je vztah dítěte a vychovatele kladný, ale nakolik je jejich vztah hluboký a dovedou si naslouchat, mi bude zodpovězeno, i když pouze s pohledu vychovatelů u dětí mohou pouze pozorovat, jaký mají vztah s vychovateli, protože mnohdy jsou jejich odpovědi zkreslené aktuálními emocemi. Rozhovor mi pomůže zjistit, zda vychovatelé opět ve svém přístupu k práci s dětmi a jejich rodiči užívají objektivní metody či používají své subjektivní názory, jež dětem či rodičům sdělují.

DVO5: Jakým způsobem vychovatelé pracují se zájmem či nezájmem rodičů o děti?

Odpověď na tuto dílčí výzkumnou otázku si klade za cíl, odpovědět na to jakým způsobem pracují se zájmem či nezájmem rodičů o jejich děti. Zda se dostávají do střetu osobních a profesních hodnot a od toho se odvíjí i jejich přístup k rodičům a dětem. Také otázka ujasní, zda se vychovatelé cítí jako členové profesního uskupení nebo jen jako lidé pracující na dětském domově.

2.2 Metoda a strategie výzkumu

Cílem této práce není ověřování předem daných hypotéz, ale porozumění problematice, tedy jaký je vlastně přístup vychovatelů k práci s rodiči a dětmi umístěnými v dětském domově. Domlouvají se na přístupu k dítěti a jeho rodičům nebo přistupují k dětem a jejich rodičům jako k dalším v řadě s obdobným problémem a rodiče mají zaškatulkované bez nároku na nápravu s tím, že dodržují normy a zákony, kterými se musí jakožto zaměstnanci řídit. Vzhledem k povaze problému i cíli práce, jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii a s tím souvisí metoda porozumění. Kvantitativní metodologii jsem zamítla pro omezené možnosti získávání dat, protože kvantitativní výzkum může upozornit pouze na přítomnost nějakého jevu, ne však i danému jevu či studovanému problému porozumět (Disman, 2000).

Vnímám tedy pojetí a definici Dismana (2000), který pokládá kvalitativní výzkum za interpretaci sociální reality. Cílem takového výzkumu je především odhalit význam, které mají sdělované informace, což vede k lepšímu porozumění realitě. V jeho pojetí se vychází tedy hlavně z předpokladu, že respondenti jsou odborníci na zvolenou oblast, o které chci

zjistit co nejkonkrétnější a nejvíce odpovídající informace. „*V kvalitativní výzkumné strategii výzkumník neměří, nevymezuje proměnné veličiny, ale chce porozumět pojmům, které vytvořili herci na scéně každodenního života*“ (Žižlavský 2005, s. 15).

2.3 Nástroje sběru dat

Ve své práci jsem zvolila již výše zmíněný rozhovor s návodem. Scénář rozhovoru bude uveden v příloze. Cílem je zjistit jak přistupují vychovatelé k práci s dětmi a jejich rodiči.

Celkem jsem se věnovala desíti vychovatelům a jejich přístupu k práci s rodiči a jejich dětmi umístěnými v jejich rodinné buňce. Účelně jsem si vybrala vychovatele, kteří jsou zaměstnaní kratší dobu cca rok na dětském domově, poté respondenty s pracovní praxí od dvou až do desíti let praxe. Můj výběr byl také založen na dobrovolnosti a dostupnosti. Prostředí bylo vždy příjemné, v žádném jsme nebyly příliš nikým vyrušování, aby to ovlivnilo plynulost rozhovoru. Rozhovory trvaly od 45 minut do 90 minut. Délku rozhovoru ovlivnila rychlost mluvy respondentů a také skutečnost, zda-li se respondent již v minulosti účastnil nějakého výzkumného rozhovoru.

Disman (2000) se zmiňuje, že je hned na počátku výzkumu je třeba se představit s dotazovaného seznámit s cílem výzkumu. Informovat dotazovaného o zaznamenávání rozhovoru na diktafon, k čemuž je třeba si vyžádat souhlas. Současně je nutné ujistit dotazovaného o anonymitě výzkumu a k tomu, že záznam rozhovoru je určen pro výzkumné účely. Tím se sníží riziko, že dotazovaní nebudou na otázky odpovídat zcela pravdivě, třeba z důvodu ohrožení jeho pracovního místa.

Rozhovory jsem tedy vždy se souhlasem respondentů nahrávala a poté přepsala do textového souboru. Pro zachování anonymity respondentů jsem pozměnila jména. Stejně tak i ostatním aktérům změnila jména, protože zejména u dětí jsou údaje tajné.

2.4 Jednotka zkoumání, jednotka zjišťování a výzkumný vzorek

Jak z výše uvedeného vyplynulo jednotkami zkoumání (subjekty, jejichž přístupy jsou zkoumány) byli vychovatelé Dětského domova SRDCE, což vyplynulo přímo z uvedené práce.

Jednotkou zjišťování (tedy konkrétní subjekty, od nichž informace zjišťujeme) jsou vychovatelé Dětského domova SRDCE v Karvině. Velikost výzkumného vzorku byla ovlivněna nejen tím, co chci zjistit, ale také se sdílností a spolehlivostí získaných informací, které jsem byla schopna zpracovat v daném čase a zdroji. Zajímalo mě, jak přistupují vychovatelé k práci s dětmi a jejich rodiči s různou pracovní praxí a zda se jejich názor s pracovní praxí mění. Také mě zajímal věk vychovatele, protože přece jen může mít jiný názor dvaceti-pětiletý vychovatel a jinak na problematiku může nahlížet speciální pedagog před odchodem do důchodu.

Výzkumný vzorek byl vybrán náhodným výběr. Každý speciální pedagog neboli vychovatel Dětského domova Srdce má stejnou šanci být do vzorku vybrán. Avšak na základě dostupnosti a dobrovolnosti jsou zvoleni pouze někteří, jež však tvoří nadpoloviční většinou sociálních pracovníků daného zařízení

2.5 Omezení výzkumu a možná rizika

Tento výzkum s sebou přináší i určitá rizika. Za prvé to může být skutečnost, že s některými vychovateli jsme měli dříve i přátelský vztah, protože jsem v zařízení také pracovala. A může se stát, že jejich sdělení může být přizpůsobeno mému očekávání, protože mě znají.

Další omezení či riziko spatřuji v tom, že jsem v tomto zařízení dříve působila. Měla svůj názor na danou věc. Tyto mé subjektivní pohledy se nesmí projevit při mém výzkumu a musím zkoumat přístup vychovatelů k práci se zájmem či nezájmem jako bych byla tzv. nepopsaný list.

Dalším rizikem je, že žádná analýza rozhovoru nemůže rekonstruovat celistvost rozhovoru či skrytou pravdu, protože je rozhovor vždy pouhou rekonstrukcí obsahu a jeho interpretací. (Kaufmann, 2010)

3 Analytická část

Poslední kapitola mé práce obsahuje analýzu a interpretaci dat, které byly zjištěny na základě kvalitativního výzkumu provedeného formou rozhovoru s návodem s 9 vychovateli.

Kapitola je rozdělena na dvě části. V první se pokusím přiblížit techniku, kterou jsem analýzu dat zvolila. V druhém oddílu uvádím samotný postup analýza a interpretace dat. V závěru zodpovídám hlavní výzkumnou otázku.

3.1 Technika analýzy dat

Při analýze dat dochází k jejich organizaci, upřesnění a cílem je odhalení pravidelnosti, kvalit, vztahů a témat.

Kvalitativní analýzu lze považovat za umění, kdy jsou data zpracována užitečným způsobem tak, aby byla nalezena odpověď na výzkumnou otázku. Kvalitativní analýza je založena na pozorování verbálním popisu vytipovaného jevu, na jejich slovně formulované interpretaci a na jejich zobecnění. Výhodou takového postupu je, že vzniká charakteristika či hodnocení odráží určitě stav skutečnosti a je tudíž těžko napadnutelná a vyvratitelná. Hovoří se o tzv. „zakotvené teorii“. (Hendl, 2005)

Šedová zmiňuje Anselma Strausse s Barneya Glaserem jakožto zakladatele zakotvené teorie v kvalitativním výzkumu. Pojmenovali ji v díle *The Discovery of Grounded Theory* v roce 1967. Cílem jejich práce bylo, aby se kvalitativní výzkum zbavil označení tzv. subjektivní, impresionistický či prostě popisný. Druhým cílem šlo o to kompenzovat neschopnost kvantitativního výzkumu vytvářet nové teorie. Již zmíněná teorie vyvinutá Glaserem a Straussem, využívá při analýze technik a postupů, jež umožňují výzkumníkovi na základě empirie tvorbu teorie a také splňuje požadavky jako je validita, zobecnění, reprodukovatelnost, ověřitelnost. Výzkumník musí kódovat získané informace. Kódovat může otevřeně, což znamená analytický proces, spočívající v označování a kategorizaci pojmů na základě studia údajů. Axiální kódování je postup, jehož pomocí jsou údaje po otevřeném kódování opět uspořádány a vytváří se spojení mezi kategoriemi. V neposlední řadě je kódování selektivní. Při postupu selektivního kódování je vybrána ústřední kategorie a systematicky je dávana do vztahu s ostatními kategoriemi a tyto do vztahů mezi sebou.

Výše uvedená metoda je využita i v mé práci.

3.2 Vlastní analýza a interpretace dat

Překládaná analýza vychází z rozhovorů s respondenty, jež byly přepsány. Respondenti byli různého věku a také s různou pracovní působností na Dětském domově SRDCE. Během interpretace dat práci doplňují citacemi z rozhovorů s respondenty, které jsou napsány kurzívou, aby byly jednoduše rozpoznatelné.

Jak je výše uvedeno, na základě informací z teoretické části této práce jsem vyvodila 5 dílčích výzkumných otázek (DVO). Okruh zkoumaných informací mohu rozdělit do tří oblastí. Prvním z nich je vlastní osoba vychovatele a jeho rodina (DVO 1). Druhou oblast tvoří přístup k práci samotné, přístup k dětem a rodičům (DVO 2, 3, 4). Třetí poslední oblastí je vlastní je způsob, kterým vychovatelé přistupují k práci (DVO 5). Záměrem tohoto postupu

bylo, aby prvně respondenti popsali svou vlastní rodinu, protože ta je může ovlivňovat přístup k jejich práci na dětském domově. Následně je důležité zjistit, zda vychovatelé neprocházejí nějakými dilematy či nejsou ve své práci ovlivňováni či omezováni. A pokud ano, tak kým a čím.

Na následujících stranách v jednotlivých podkapitolách předkládám výsledky mé analýzy.

3.2.1 Vychovatel jeho rodina a vlastní osoba

DVO 1 vztahující se k této kapitole zní „Kdo je osobou vychovatele?“ a z rozhovoru se k ní vztahují otázky od 1., 2., 3., 4. Cílem bylo zjistit a lépe poznat osobu vychovatele. V jakých rodinných poměrech vyrostl/a, jaká je jeho či její nynější rodina. Protože právě výchova v rodině dle první kapitoly této práce je velmi důležitá a vede člověka dál životem.

Při analýze jsem vyšla z teoretického základu, že rodina stojí na počátku a má tedy možnost ovlivňovat vývoj dítěte v jeho nejcitlivějších fázích. Ovlivňuje je tím nejpřirozenějším způsobem a dává dítěti model mezilidských vztahů, který si dítě nese sebou dál do života. Proto mě zajímalo dětství vychovatelů, protože jsou to lidé, kteří se dokážou pro děti rozdat, ale jak vlastně vyrůstali oni? Bylo vše tak idylické, a proto mají tolik energie dávat dětem tolik lásky či je tomu právě naopak.

Z rozhovorů, s vychovateli ve věkovém rozmezí od 25 let do 58 let vyplynulo, že většina z nich pochází z neúplných rodin. Rodiče se většinou rozvedli již v útlém věku dítěte. V mnohých případech s jedním z rodičů nemají od dětství kladný vztah. Na své dětství i přesto vzpomínají velmi pozitivně. Kromě jedné paní vychovatelky, byli již všichni vychovatelé/ky ženatí či vdané a ve většině případů již mají i své děti.

Velmi mě překvapilo, když mi jeden z vychovatelů řekl, že sám vyrostl v tomto dětském domově a se staršími vychovatelkami se zná již od dětství. Vyrosl zde se svou sestrou a na své dětství má díky dětskému domovu hezké vzpomínky. Období, které bylo předtím, si moc nevybavuje, protože byl přijat na dětský domov v pouhých pěti letech. Od malička se tady staral o svou malinkou sestru, i když byl sám stále dítětem. Velmi brzy dospěl, po menším konfliktu v dovršení svých osmnácti let odešel z domova a začal žít svůj život. Dostudoval a o 6 let později přišel za panem ředitelem požádat o práci. Konflikt, jenž v dřívějších dobách vznikl, a díky němu odešel z tohoto zařízení, byl ten tam. Zajímalo mě, z jakého důvodu chtěl dělat zrovna tuhle práci. Jeho odpověď byla jednoduchá: *„Díky pobytu v Dětském domově jsem měl zázemí, díky kterému jsem mohl vystudovat. Nyní chci dalším dětem ukázat, že mají možnost žít i bez pomoci svých rodičů. Šanci mají a je na nich jak ji využijí.“*

Příběh další vychovatelky mě také nemile překvapil. Sama si v útlém věku zažila týrání ze strany svého otce. Spolu s matkou neměly na jídlo, protože otec vše propil či prohrál. Následně si vztek vybíjel na ní a její matce. V jejím případě, však její maminka měla tolik síly, že od otce odešla a začala s dcerou znova. Svě dětství vnímá s odstupem času jako dobré, ale jak sama přiznává je na maminku velmi fixovaná. Díky jednání otce a podvýživy, kterou měla v období dětství, nyní nemůže mít děti. I když jak sama říká: *„Otěhotnění není nikdy vyloučené a času je stále dost. Děti, o které se starám na dětském domově, беру jako své*

vlastní a chci jim dát možnost, aby našli sami sebe a uměli na sobě pracovat a neopakovali chyby svých rodičů. Práce je pro mě posláním. “

Shrnutí:

Z rozhovoru vyplynulo, že většina vychovatelů nepochází z úplných rodin. Až na jednoho z vychovatelů mají nyní všichni své vlastní rodiny. Někteří vychovatelé si sami zažili týrání a jeden pan vychovatel sám vyrostl na dětském domově. Nikdo z nich neoznačí své dětství za škaredé. Spíše naopak se chtějí a i si sami myslí, že se s chyb svých rodičů poučili a nyní chtějí i dalším dětem dát možnost, aby našli sami sebe a uměli i přes svou nepřízeň osudu na sobě pracovat a neopakovali chyby svých rodičů. Toto zjištění bylo pro mě velmi překvapující. Mají tito vychovatelé své dřívější životní úskalí uzavřené, a tudíž mohou daleko lépe přistupovat k práci s dětmi a jejich rodiči. Nebo pouze překrývají a schovávají svou dřívější bolest za práci s dětmi a jejich rodiči, kteří prochází mnohdy obdobnou situací.

Závěrem lze říci, že se již od útlého věku tito vychovatelé učili starat sami o sebe a mnohdy i o druhé např. mladší sourozenec, rodič trápený rozvodem či útoky svého partnera. Pro vychovatele, kteří si neprošli dětstvím v úplné rodině či se sami potkali s týráním či psychickou deprivací, je jejich práce posláním. Tyto jejich negativní zkušenosti je však mohou dle mého názoru také brzdit v přístupu k práci s dětmi a jejich rodiči, nikdy totiž nelze zcela zapomenout na to, co člověk prožil. Lze, ale říci, že respondentům přináší jejich práce radost a chtějí dát dětem vzor v jejich momentální nelehké situaci.

3.2.2 Přístup vychovatelů k jejich vlastní práci

Tato kapitola obsahuje otázky DVO 2 „Jak přistupují vychovatelé ke své práci?“ a otázky rozhovoru 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11. Cílem těchto podotázek bylo zjistit, jak vnímají vychovatelé práci v dětském domově a odhalit, zda pro ně není práce časem stereotypem a otupí tím jejich pocity. Dále abych odhalila, odpověď na hlavní výzkumnou otázku, jsem musela zjistit, zda vychovatelé vnímají ve své práci nějaká omezení či v nich něco budí dilema, nad kterým zvažují.

U analýzy odpovědí na tyto otázky jsem vycházela z dilemat, s nimiž se vychovatelé setkávají v jejich práci. V kapitoly 1.2.4. jsem dle Matouška a kol. (2001) vymezila několik dilemat.

Na otázku co je to přístup mi bylo odpověděno různě: „*Přístup k práci je o jeho naplnění či nenaplnění danou prací.*“ „*Přístup k práci je ovlivněn povahou člověka, kolegy s nimiž je v kontaktu a také jeho nadřazeným.*“ „*Přístup k práci je nejen o tom zda nás práce baví či nebaví, ale také nakolik jsme s ní ztotožnění a uvědomujeme si naše omezení či výhody, jež ve své práci máme.*“ „*Přístup se odráží od toho, jak je práce rozmanitá pro vychovatele. Práce pro mě není stereotypní, stále se něco děje. Práce mě naplňuje.*“

Uvedla jsem tyto tři druhy odpovědi, protože ostatní byly ať už podobné či se obměňovaly, ale v podstatě byly stále stejné. Poslední z uvedených odpovědí mě však zaujala. Protože zahrnovala již uvědomění si dilemat, která sebou práce přináší. V otázce č. 10 jsem chtěla, ať se pokusí vychovatele pojmenovat omezení, která vnímají ve své práci: „*Omezení pociťuji ve velkém papírování, málo je pak času na povídání s dětmi.*“ „*Rozpočet rodinné*

skupiny je pro mě omezením, jsme dušeni a nemáme prakticky žádný prostor k autonomní realizaci vlastních ideí.“ „Nesmyslná zákonná opatření jsou pro mě omezením.“

Odpověď na otázku č. 11 „Ovlivňují Vás kolegové ve Vašem přístupu k práci a jak?“ nabídla mnoho zajímavých odpovědí: *„Někdy určitě zejména svou náladou, jinak určitě ne, mám svůj vlastní názor a nechci být ovlivňována.“ „Určitě, je potřeba ze strany kolegů vždy táhnout za jeden provaz a to je někdy velký problém.“ „Na dětský domov jsem nastupovala ve svých dvaceti letech, tudíž jsem někdy, hlavně v začátcích, nechala svými kolegy poradit. I dnes jsou situace, kdy je lepší dát více hlav dohromady, vychovatelé s dlouholetými zkušenostmi mohou vidět některé situace odlišně.“ „Neovlivňují mě ani tak kolegové, jako tzv. kancelářští úředníci, kteří se z praxí setkají jen málokdy, ale vymýšlejí předpisy a normy či postupy, kterými se máme řídit.“*

Když jsem pátrala v rozhovoru po tom, co by chtěli vychovatelé změnit ve své práci, dostalo se mi opět neméně zajímavých odpovědí: *„Někdy přístup sociálních odborů, protože zákony jsou pro děti spíše omezující, dále pak financování, více peněz na rozvoj dětí v zájmové činnosti a podpořit talenty.“ „Já bych chtěla změnit přístup některých lidí k práci, jejich motivaci se zapojovat i nad rámec práce např. pořádání akce pro děti a ne být jen vše odkývajícími postavami bez svého názoru.“ „Chtěla bych každému dítěti dopřát to nejlepší a věnovat mu maximální péči, bohužel to mnohdy při velkém počtu dětí a nekončícímu papírování není možné.“*

Shrnutí:

Co se týká přístupu vychovatelů k jejich vlastní práci, bylo patrné, že mnozí vychovatelé vnímají své dilema právě ve formalizaci a deformalizaci svého přístupu. S tímto, také ruku v ruce, jde normativnost a nenormativnost. Formální přístup jakožto typizace, kontrola postupu vychovatele, vychovatelé vnímají snahu standardizovat práci různými zákony, normami a předpisy což však není zcela možné. Děti i jejich rodiče jsou specifictí a mají své specifické potřeby. Mnohdy právě díky přemíře papírování zbývá méně času na komunikaci s dětmi. Také je důležitý kolektiv, v kterém vychovatelé pracují, tzv. „nováčci“ mohou být ovlivnění v názorech na některé děti, sami si však brzy dělají své vlastní výstupy a vlastní obrázek o komplikovanosti dítěte a jeho rodiny. Práce pro vychovatele stereotypem není a vnímá v ní velkou rozmanitost.

Vychovatelé přistupují ke své práci pozitivně, práce je naplňuje. Usoudili, že v jejich přístupu je nejvíce ovlivňuje jejich nadřazený, kolegové, s nimiž jsou v kontaktu a v neposlední řadě také jejich povaha. Protože i mladý energetický vychovatel s dobrými komunikačními schopnostmi dokáže pomoci dítěti daleko lépe, než vychovatel s desetiletou praxí, který má své zaběhlé postupy a už je nechce měnit.

3.2.3 Přístup vychovatelů k rodičům dětí umístěných na jejich rodinných buňkách

Kapitola o přístupu vychovatelů k rodičům dětí odpovídá na DVO 3 „Jak přistupují vychovatelé k rodičům dětí, s nimiž se vychovatelé setkávají?“ v rozhovoru jsou to otázky 12., 13., 14., 15. Po zodpovězení byl naplněn cíl této DVO, který měl za úkol zjistit, zda rodiče

ovlivňuje vlastní názor, předsudky či nějaké vnitřní pohnutky ve vztahu k rodičům dětí na dětském domově.

U analýzy této otázky jsem také vycházela z teorii sociální práce. Neopomněla jsem ani přístupy, které mají sociální pracovníci ke své práci. Protože i přístup vychovatelů k rodičům je v teorii pojmenován.

Pokud jsem se vychovatele dotazovala, zda chápou zájem či nezájem rodičů o děti ve většině případů mi odpověděli, že jej nechápou a: „*Rodiče si po nějaké době zvyknou na to, že je o jejich děti dobře postaráno, a ztrácejí o ně zájem. Tím ušetří nejen finanční prostředky na dopravu za nimi a za případné dárky. Taková je realita. Bohužel.*“ „*Chápat se to nedá, s tím se musím jako vychovatel srovnat, že někdo opustí své děti a nechá je napospas dětskému domovu a dospívání bez rodiny.*“ „*Většině rodičům jde jen o to, co na to řeknou lidi, že mám dítě v dětském domově. Taky jsou to rodiče, kteří se zabývají sami sebou. Děti mají rádi, jen proto, že to jsou jejich děti a že jim patří, ale moc je nezajímá, jak se jim daří. Rodič, který má velký zájem o své děti, by nedopustil, aby byli na dětském domově.*“

Poté jsme plynule přešli k otázce týkající se přístupu vychovatelů k rodičům dětí, objevily se dvě různé podoby odpovědí. První bez nádechu jakéhokoli osobního a citového projevu: „*Přistupuji k rodičům přátelsky. Neodsuzuji je, snažím se jim poradit, co mají změnit. Pokud i přesto dělají chyby, tak už jim řeknu, že záleží na nich. Nedávám jim prostor se litovat, ale naopak jim říkám pragmatická řešení. A pak už je vše na nich.*“ „*K rodičům přistupuji slušně a respektuji je. Pokud projevují zájem o děti, jsem za něj ráda.*“ V druhém typu odpovědi jsou zřejmé větší emoce: „*Záleží na postoji rodičů, když si pro dítě přijdou, dle jejich přístupu se odvíjí i mé chování k nim.*“ „*V klidu a v pohodě. Neponížím se nikdy k jejím hrubostem a vulgárnostem.*“ „*Respektuji to, že ne každý dokáže zvládnout složité životní situace a pohrdám těmi, kteří mají několik potomků v dětském domově a chystají se na svět přivést další dítě.*“

Odpověď na druhé šance pro rodiče a otázka zda životní role matky či otce šly ruku v ruce. Aniž by to byl záměr otázek. Vychovatelé bez svých dětí mají na druhou šanci pro rodiče názor: „*Určitě by se měla dát šance tem rodičům, co přišli o děti ze sociálních důvodů nebo, že matka byla týráná manželem a zároveň i děti. Pokud matka již manžela opustila. Nebo když matka požívala alkohol a má za sebou již léčení, na které sama nastoupila, aby děti získala zpět.*“ „*Rodiče jsou rodiči stále a šanci by měli dostat, ovšem nic se nemá přehánět člověk, který zklamal dvakrát, zklame i po třetí, po páté, po x-té. Já se řídím heslem dvakrát je to chyba po třetí, volba.*“ „*Matkou nejsem, ale myslím si, že šanci by měli dostat. Děti mají v dětském domově vše, a proto se nestarají zlepšit své podmínky.*“ Poté jsou zde vychovatelé rodiče. „*Pokud nezmění svůj životní styl, zázemí, je téměř nemožné, aby byli schopni dát dětem to, co je k jejich dobrému vývoji nezbytné.*“ „*Rodiče máte jen jedny, ale nejsem zastávce toho děti do rodin vracet. Ze zkušenosti vím, že jen velmi málo dětí to zvládlo, raději volím variantu častějších návštěv na dětském domově, a aby na domově děti zůstaly.*“ „*V druhé šanci, u těchto rodičů, nevěřím. Rodiče rezignují, nejsou schopni si dát dohromady svou životní situaci. Nevím, zda je to pohodlností, nebo se jim jednoduše nechce.*“ Je zde jasný rozdíl v přístupu k rodičům z pohledu vychovatele rodiče a vychovatele ne-rodiče.

Shrnutí:

Z rozhovoru vyplynulo, že se vychovatelé rozcházejí v přístupu k rodičům dětí dle toho, zda vychovatel je či není rodič. Vychovatel rodič rodičům dětí moc šance na nápravu nedával. Také, je zde patrná skutečnost, že pokud vychovatelé v dětství tíhli právě k jednomu, ze svých rodičů, tak právě tomu rodiči muži/ženě dávají druhou šanci na zlepšení současného nepříznivého stavu. I když si své pocity a emoce uvědomují, tak se je snaží kontrolovat a být profesionály ve svém oboru.

Zde ovlivňují přístup vychovatelů jejich osobní hodnoty. Mnohdy se dostávají do rozporu s těmi profesními. Projevuje se Matoušková etiketizační teorie. Protože role, které zastává vychovatel v soukromém životě, se promítají i do jeho pracovního života a mohou být svými kolegy nepochopeni. Komunikační teorie se zde jeví jako důležitá. Protože každá reakce je výsledkem informace, a vychovatelé musí mezi sebou komunikovat. Jak je vidět rozporné názory mají, ale jsou přístupni komunikaci. Hovoří mezi sebou, chtějí znát své postoje a názory.

3.2.4 Přístup vychovatelů k dětem a přístup k práci s dětmi

Otázka týkající se této kapitoly, tedy DVO 4 „Jaký je vztah vychovatele a dětí na jeho rodinné buňce?“ a otázky rozhovoru 16., 17., 18., mají za cíl odpovědět, na kolik vychovatelé považují vztah za hluboký. Od toho jaký mají vztah, se odvíjí i jejich komunikace.

Při analýze této dílčí výzkumné otázky a jejich podotázek jsem vycházela nejen z přístupu k práci sociálního pracovníka, ale také jaké metody využívají při své komunikaci s dětmi. Jsou to děti, které nemají matku ani otce, či jen jednoho z rodičů. Ještě v mnohých případech jsou jejich rodiče ve výkonu trestu, mají mentální retardaci, či jsou nevyzrálí i vážně nemocní. Důvody jsou různé, ale stále jsou to děti a je potřeba se o ně starat.

S rozhovoru s paní vychovatelkou, která je na Dětském domově zaměstnaná již 8 let mě zaujalo její reakce na mou otázku zda si pamatuje první dítě, které přijímala na dětský domov. Odpověděla mi: *„Děti si pamatují dobře, byli to dva chlapci ve věku 3 a 5 let a velmi plakali, bylo mi z toho smutno, ale ještě víc mi bylo smutno, že takoví malí kluci nepláčou za mámou nebo tátou, ale za tetou sociální, kterou pořád volali. Bylo tam hodně citu. Časem si dokáže člověk zvyknout a více či méně se nad tyto situace povznést. Po dvou letech co jsem pracovala na dětském domově, jsem zjistila, že jsem přijala na domov syna od své spolužačky ze školy, kterou jsem měla v té době ráda.“* Nejen tato paní vychovatelka přiznala, že pokud na domov přijímají děti svých známých, sousedů či kamarádů je to velmi obtížné a mnohdy to změnil názor či se navzájem s těmito rodiči odcizí. Tak stejně i vychovatelé uznali, že ptát se na rodiče dětí je velmi složité. Toto téma je citlivé, takže je důležité pozorně vnímat reakce dětí, vše se samozřejmě liší dle věku. Shodně však tvrdí, že je důležité mluvit s dětmi upřímně a říkat jim pravdu taková jaká je, i když někdy bolí.

Jaký mají vztah vychovatelé, a jejich děti bylo pro můj výzkum důležité odhalit. Odpovědi byly následující: *„Můj vztah je přátelský. Je to moje druhá rodinka. Pomáhám jim objevovat sama sebe. Je to náročné, ale nevzdávám to.“ „Kamarádský, ale zároveň i autoritativní – je potřeba umět s dětmi povídat, posmát se, ale zároveň je potřeba si umět plnit své povinnost a zde je důležitá autorita.“ „Kamarádský, vstřícný a hlavně se snažím být*

spravedlivý stejně ke všem. Držím se pravidla, že když si dítě plní co má, musí se mít v dětském domově velmi dobře.“ „Vztah s dětmi, je to složité, spíš bych se asi zeptala dětí, ale cítím jej dobře, i když jako každá rodina řešíme spoustu problémů, které i někdy bolí.“ „Vztah je solidní, ovšem vždy budu pro ně jen vychovatel. Jsou citově velice ploší a jsou chvíle, kdy je to hodně znát.“ „Snažím se děti učit spravedlnosti, pravdomluvnosti, což jsou pro ně velmi těžké životní situace. Jsme i kamarádi, ale je to někdy těžké, protože musím být spravedlivý, co se týče povinností i zábavy.“

Otázka v rozhovoru týkající se způsobu komunikace o rodičích měla odpovědi následující: *„Ptám se na rodiče pěkně, nenadávám na ně, děti jsou háklivé a nic by mi už neřekly. Dělán, že chápu jejich situaci a pak doplním, že by měli udělat takové a takové řešení, ale že to záleží na nic, jestli jim fakt děti chybí. Děti mají potřebu vykládat zážitky, co zažily, když byly doma. Tak jim naslouchám a pak s nimi zhodnotím s nadhledem situaci a vysvětluji jim co je a není správné.“ „Většinou nechávám děti hovořit o nich, první teprve potom se doptám. Ovšem bez jakýchkoliv jízlivostí.“ „Snažím se s nimi mluvit hodně otevřeně, ale důležitá je momentální nálada, pak se dítě rozpovídá samo i o problémech. Jsou to pak věci, které nenaleznete v žádných zprávách, přitom mají na práci dopad.“ „Většinou se ptám konkrétně, jsem zastáncem, že se nic nemá nalhávat a vše říkat na rovinu, tak jak to je. I když je to bolestivé, musí se tím umět srovnat.“*

Shrnutí:

Z rozhovoru vyplynulo, že vychovatelé vedou s dětmi rozhovory o jejich rodičích. Ale nenásilně, nechají děti volně o svých rodičích hovořit. Věnují dětem velkou pozornost, i když už přes výše zmíněné papírování a formalizaci práce se ne vždy dá najít si na všechny děti odpovídající čas. Vychovatelé jsou determinováni i vlastní zkušeností z jejich původní rodiny či nějakou zkušeností z jím založené rodiny. Vychovatelé, kteří berou děti jako své a svou práci jako rodinu jsou velmi angažováni na osudu dětí i jejich rodičů. Jsou, ale otevření názoru kolegů, kteří s rodinou pracují či pracovali.

Vychovatelé se shodli, že je nutné navázat s dětmi kontakt a přátelství, ale zároveň být profesionálem. Protože stále jsou si vědomi, že jsou vychovateli vědomi toho, že se musí řídit zákony, předpisy a normami, jež upravují jejich praxi.

Závěrem lze říci, že vychovatelé ač se snaží tak své city, pocity, emoce nemohou zcela od práce oddělit. Není to ani možné, jsou lidé s přirozenou vlastností vnímat a cítit. Pokud vyjdou z četnosti skutečností vyskytující se při jejich práci, jsou vychovatelé ve svém přístupu mlčenliví, shovívaví. Ale také dle věku dítěte s ním vedou upřímnou konverzaci, bez pohádek. Umí pojmenovat vzniklou situaci a dítěti ji pokud je to možné vysvětlit. To vše v mezích zákona tudíž je shledám profesionály ve svém oboru s občasnými mírnými odchylkami.

3.2.5 Způsob práce vychovatelů se zájmem či nezájmem rodičů o děti

Způsob přístupu vychovatelů k práci měla odhalit DVO 5 „Jakým způsobem vychovatelé pracují se zájmem či nezájmem rodičů o děti?“ a otázky v rozhovoru 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25. Cílem otázek je odpovědět na to jak vychovatelé pracují se zájmem či

nezájmem rodičů o děti. Zda se dostávají do střetu osobních a profesních hodnot a od toho se odvíjí i jejich přístup k rodičům a dětem. Také otázka ujasní, zda se vychovatelé cítí jako členové profesního uskupení nebo jen jako lidé pracující na dětském domově.

Při analýze jsem vycházela z kapitoly Paradigmata sociální práce a přístup sociálních pracovníků k sociální práci a jí následující. Přístup vychovatele může být ovlivněn různými vlivy. Osobní názory, charakteristické vlastnosti vychovatele, zákony, interní normy i předpisy a v neposlední řadě ovlivňují vychovatele také lidé, s kterými pracuje.

Vychovatelé, s kterými jsem vedla rozhovory, byli v Dětském domově zaměstnaní od 3 do 20 let. Což je dle mého názoru rozpětí, na kterém se dá sledovat jeho vývoj. I vychovatelé sami si mnohdy uvědomili a byli překvapeni, kolik věcí berou jako samozřejmost.

Jak je z předchozích kapitol zřejmé, vychovatelé se zájmem či nezájmem rodičů o děti setkávají. Jak s tímto zájmem pracují, z jejich pohledu, bylo cílem zjistit další podotázky. Odpovědi byly rozličné: *„Pokud vidím u rodičů zájem, snažím se je podporovat všemi možnými prostředky. Pokud vidím nezájem, řeknu to dětem narovinu. Nesnáším, když si jejich rodiče vymýšlejí báchorky o tom, proč s nimi několik měsíců nemohli být v kontaktu.“* *„Setkávám se v drtivé většině s nezájmem. Vysvětluji dětem, proč se rodiče pravděpodobně nestarají, proč nemají zájem. Jsem-li s rodiči, snažím se jim vysvětlit, že by měli chodit častěji, zařídit si odpovídající bydlení, aby si mohli brát děti na víkendy. Pokud mi sdělí nějaké problémy, snažím se v mezích pomoci. Pokud však pomáhám, chci si i kontrolovat, zda rodiče splnili to, na čem jsme se dohodli.“* *„Spíše je to nezájem rodičů, děti nenavštěvují, nekontaktují je, jako by je nikdy neznali. Hodně si o tom s dětmi povídám, co cítí, jak to berou.“* *„Za zájem rodičů o děti jsem, dá se říci i vděčná, je však výjimečný. Protože, když rodič přijde po půl roce, tak mu řeknu, co se dítěti povedlo. Krásně se jim to poslouchá, ale sami by se nikdy nezeptali. Většina rodičů ani neví, jak moc jsou jejich děti šikovné, že zpívají, tancují, mají vystoupení.“*

Zda se vychovatelé řídí ve své práci zákony, interními pokyny, předpisy nebo vlastním úsudkem, byla taky jedna z podotázek. Odpovědi se různily dle otevřenosti vychovatele: *„Je třeba tyto tři pohledy prolnout do práce a výchovy dětí. Je potřeba znát zákony i interní pokyny a pak vlastním úsudkem vše s dítětem komunikovat.“* *„Vlastními zkušenostmi a úsudky, které neodporují zákonům.“* *„Vlastním úsudkem. Děti i jejich rodiče ví co ode mě mohou čekat, co já čekám od nich a na tom stavíme. Doma nemám žádné interní předpisy či zákony a domácnost mi funguje.“* *„Samozřejmě zákony, řádem, ale k postojí dětí co se týká důvěry, svěřování se dětí s problémy svým úsudkem, nebo lépe řečeno, co bych udělala kdyby to bylo mé dítě.“* *„Musím skloubit vše v jedno. Ale dávám přednost vlastním úsudku.“* V souhrnu se dá říct, že jsou vychovatelé více směřováni svým vlastním úsudkem, avšak v mezí zákona, předpisů a norem.

V otázce zda se liší osobní a profesní hodnoty vychovatele odpověděli všichni až an jednoho ne. Jedna paní vychovatelka mi odpověděla: *„Určitě ano, v práci vyžadují jiné věci, mám jiné potřeby, zejména se vzdělávat. Doma je to jiné, to je můj soukromý, pohodový život.“* Profesní a osobní hodnoty se nedostávají ani rozporu. Vychovatelé spíše vnímají rozpor tento: *„Do sporu se dostávají mé hodnoty s hodnotami dětí, rodičů a občas nadřízených.“*

Poslední otázka rozhovoru, kdy se tazatelé měli rozhodnout, zda jsou člověkem pracujícím na dětském domově nebo vychovatelem, vyvolala u mnohých nerozhodnost. Tazatelé se rozdělili do dvou skupin. První skupina zastává názor: „*Má práce je poslání, člověk musí mít chuť pomáhat, vychovávat, jelikož na živobytí se dá vydělat mnohem snadněji. Děti jsou však má radost. V budoucnu budou mít své rodiny a budou nuceni předávat dál postoje, které se naučili od Vás, jakožto jejich tety a strejdy.*“ „*Jsem spíše vychovatel a hlavně teta. Nejsem ten typ, co zavře dveře dětského domova a doma neřeší práci. Občas na děti myslím a těším se na ně.*“ Druhá skupina mi odpověděla: „*Jsem člověk pracující na dětském domově. Je to práce jako každá jiná. Někdo papíruje, někdo ukazuje dětem jak žít a prožít svůj život co možná nejlépe. Nechci říct, že mi na dětech nezáleží, ale dovedu si představit, že pracuji úplně jinde.*“

Při své pracovní praxi jsem se setkala i s případy, že rodiče dětem slibují návštěvu, děti je v naději vyhlíží. Mají nachystané obrázky, které chtějí rodičům ukázat či je darovat. Mnohdy rodiče ani nepřijdou a bez jakékoli omluvy se objeví za nějakou dobu jako by se nic nedělo. Také jsou situace jako tyto dívka (13 let) se svým bratrem (8 let) čekali hodinu u okna. Následně se objevil otec dětí s tím, že si vezme pouze svou dceru a chlapce nechá v zařízení, proto že je ještě malý a nechce se s ním nikde hašteřit. Vychovatel se snažil rodiči vysvětlit, co tímto svým jednáním chlapci způsobí. Nakonec otce přesvědčil, ať se přidá k rodinné skupině na procházce. Může být se svou dcerou a uvidí je i jeho syn – což bylo pro vychovatele důležité. Vychovatel se zachoval, jako profesionál. Protože, kdyby tuto myšlenku neměl, syn tohoto pána by byl velmi citově raněn. Podle pozdější rozmluvy s tímto vychovatelem, to nebyl ojedinělý případ, kdy si rodič přijde jen pro jedno či dvě děti umístěné na dětském domově a záleží na práci vychovatele či sociální pracovnice dané rodiny, aby tyto negativní jevy minimalizovala.

Shrnutí:

Bylo patrné, že jsem se při výzkumném šetření setkala s velmi vnímavými vychovateli. Dokážou identifikovat svá etická dilemata a ví jak se projevovali v praxi. Snaží se integrovat znalosti, hodnoty či dovednosti a využívat je v praxi. Jsou si plně vědomi svých osobních a zaměstnavatelských hodnot, ale jsou si vědomi toho, že se mohou dostat do konfliktu např. s nadřízenými. Vychovatelé jsou autonomní a dokážou nést plnou zodpovědnost za svá rozhodnutí.

Vychovatelé na Dětském domově SRDCE jsou autonomní, vzdělaní ve svém oboru. Vede je etický kodex, prioritou jsou však práva a zájmy dětí či jejich rodičů. Důležitý je pro ně individuální vztah a dítě (záleží na jeho věku) i jejich rodiče chápe jako sobě rovné. Samozřejmě nikdo není neomylný a i vychovatelé uplatňují ve své práci osobní morální hodnoty. Mnohdy musí také působit jako přísný normalizátor dětí i rodičů. Protože jsou pravidla, kterými se musí řídit.

4 Závěr

Tato diplomová práce je věnována problematice přístupu vychovatelů v Dětském domově SRDCE v Karvině k práci s rodiči o jejich děti.

Jejím cílem bylo hledání odpovědi na hlavní výzkumnou otázku: „*Jaký je přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči?*“

Jak bylo uvedené v úvodu, při stanovení cíle mé práce jsem vyšla zejména z vlastních zkušeností při výkonu vychovatele v tomto zařízení. Mám zkušenost, i když krátkodobou v tomto zařízení a proto mě velmi zajímalo, jaký mají přístup k práci se zájmem/nezájmem ostatní vychovatelé. Zda se přístup s dobou strávenou na dětském domově mění či nikoli, jak vychovatelé chápou přístup ke své práci a jestli je ovlivňuje v jejich přístupu i jejich role v soukromém životě.

Zprvu jsem se snažila zjistit, zda v této oblasti již proběhl nějaký průzkum. Nic podobného jsem nenašla. Mnoho výzkumů na téma dětského domova je, ale jsou zaměřeny na samotné děti, příčiny jejich umístění do zařízení či na jejich socializace, když opustí dětský domov. O vychovatelích a jejich přístupu k práci se zájmem/nezájmem rodičů o děti, se práce zmiňovaly pouze okrajově. Následně jsem se zaměřila na odbornou literaturu týkající se rodiny, jak mohou rodiče projevovat zájem či nezájem, a přístupu sociální pracovníků k jejich práci. Neopomněla jsem ani historii, protože tu výchovné ústavy mají a mnozí vychovatelé jsou si ji vědomi. Našla jsem mnoho cenných informací o tom, jak rodiče projevují zájem či nezájem, proč je jejich zájem a celková přítomnost rodiny dítěte pro jeho vývoj nezbytná. Informace, které jsem nastudovala, jsem poté použila v teoretické části práce.

V teoretické části práce věnované rodině jsem se snažila poukázat na její význam při výchově dítěte a jaký může mít dopad na dítě, když se o děti jejich rodiče zajímají či nezajímají. Pojmenovala jsem i extrémy zájmu o děti jak ze strany otce, tak matky. Také dopady těchto extrémů na děti. Bylo velmi důležité se zabývat podrobně rodinou jejími funkcemi a tím proč je pro dítě důležitá. Protože jak vychovatelé mají své rodiny a byly vychováni, tak i děti pocházejí z různých rodin a na dětský domov přichází s problémy, které je nutné odstranit.

Další kapitoly jsou věnovány teorii sociální práce, pojmenovaným teoriím přístupu sociálních pracovníků k sociální práci. Jsou vyjmenovány jak úplné extrémy, tak ji teorie a přístupy, které mohou pracovníkům pomoci v jejich praxi.

Pro výzkum jsem zvolila kvalitativní výzkumnou strategii, která nejlépe odpovídala danému záběru. Abych získala informace k potřebnému výzkumu, rozhodla jsem se do výzkumu zařadit respondenty různých věkových kategorií a různou délkou praxe. Vzhledem k omezenému počtu respondentů a časových možnostech byl proveden výzkum z desíti vychovateli. Tedy nadpoloviční většinou vychovatelů ve výše uvedeném zařízení. Dva z nich byli úplnými nováčky s praxí do jednoho a půl roku. Pět respondentů pracuje na dětském domově již od roku a půl do sedmi let. Tudíž byl u nich mírně patrný vývoj názoru. Poslední dva respondenti pracovali na dětském domově osm let a více.

Těmto respondentům byly položeny otázky vydefinované z teorie. Vzhledem ke vstřícnosti všech respondentů, provedené rozhovory proběhly v přátelské atmosféře a odpovědi byly velmi zajímavé.

Informace byly následně podrobeny analýze a zobecnění s ohledem na účely této diplomové práce, tak aby bylo možno zodpovědět hlavní výzkumnou otázku.

Při analýze jsem došla k těmto výsledkům:

Přístup k práci vychovatelů ovlivňuje mnoho různých faktorů. Jejich přítomnost má na přístup k práci vychovatelů vliv a to buď pozitivní, nebo negativní. Zjištěné faktory jsou z větší části stejné jako ty, které jsou pojmenovány na základě odborné literatury a definovány v druhé kapitole této práce.

Pokud se jedná o respondenty, tak i přes jejich odlišnosti mají velmi obdobné zkušenosti a v průběhu výzkumu zmiňovali podobné či stejné faktory ovlivňující jejich přístup k práci.

Odpověď na hlavní výzkumnou otázku je následující.

Z výzkumu vyplynulo, že většina vychovatelů nepochází z úplných rodin. Někteří vychovatelé si sami zažili psychické či fyzické týrání. Nikdo z nich však nenazve své dětství škaredé. Což jim pomáhá nebo naopak brzdí v přístupu k práci s dětmi a jejich rodiči v tomto typu zařízení.

Vychovatelé uplatňují reflexivní přístup ke své práci s rodiči i dětmi. Jak je uvedeno v analytické části, vychovatelé si jsou vědomi svých osobních morálních hodnot a ví jak se projevat v praxi. Což je zřejmé z toho, jak vedou s dětmi rozhovory o jejich rodičích a naopak s rodiči o jejich dětech. Zároveň jsou si vědomi, že se mohou dostat do konfliktu nejen s nadřízenými, ale i kolegy pokud se jim nebude líbit způsob jejich přístupu k práci např. laxnost, nedůslednost a nízká míra tolerance dětí i jejich rodičů.

Následně se však reflexivní přístup liší u angažovaného vychovatele a vychovatele profesionála. Angažovaní vychovatelé prostřednictvím své práce uplatňují své morální hodnoty. Jednají s dětmi jako s kamarády. Zejména jsem toto zaznamenala u mladších vychovatelů, kdy je nedělí od dětí příliš věkový rozdíl. Tento přístup je problematický nejen z důvodu, že může být ovlivněn některými rodiči či dětmi, ale také z důvodu, že nelze všem poskytnout stejnou péči či může dojít k vytvoření příliš osobního vztahu a následně může vychovatel tzv. pracovně vyhořet. Profesionální vychovatelé jsou ve své práci taktéž autonomní, ale na rozdíl od angažovaných vychovatelů umožní dětem či rodičům podílení se na rozhodnutí, a vyžadují od nich si za těmito zvolenými cíli jít. Jsou si vědomi, že je od nich požadovaná kontrola dětí i rodičů. Neberou děti ani jejich rodiče jako kamarády. Děti i jejich rodiče vychovatele nepohlí. Profesionální přístup jsem ve svém výzkumu vyzorovala u vychovatelů profesně starších.

Vychovatelé jsou velmi vnímaví s velkým srdcem. Dokázali pojmenovat svá omezení v přístupu k práci s dětmi i jejich rodiči. Snaží se do své praxe integrovat znalosti, hodnoty či dovednosti, které je naučil nejen život sám, ale také studium. Jsou to autonomní lidé, vzdělání ve svém oboru a vědomi etického kodexu. Prioritou jsou pro ně práva a zájmy dětí a jejich rodičů. Pokud rodič projevuje zájem o dítě, přistupují k němu pozitivně a ukazují mu způsoby zlepšení dané situace. Se zájmem se však setkávají málo. Tohoto jevu jsou si vědomi. Proto je pro ně důležitý individuální vztah s dítětem. Práce je pro mnohé z nich posláním a jsou si vědomi, že svým přístupem k práci mohou pomoci nejednomu dítěti i jeho rodiči zlepšit stávající nepříznivou situaci.

Jak bylo uvedeno v úvodu práce, výsledky výzkumu jsem chtěla využít v praxi k uvědomění si nejen vychovateli, ale také pro jejich nadřízené, jaký je jejich přístup k práci s dětmi a jejich rodiči.

Přestože jsou výsledky ovlivněné menším výzkumným vzorkem a tudíž je zobecnění výsledků diskutabilní, domnívám se, že jejich využití je i přesto možné. Aktuálně spatřuji možnost využití výsledků k pomoci při komunikaci mezi kolegy nejen na vertikální, ale i horizontální úrovni.

Jak jsem již uvedla, z výzkumu vyplynulo, že vychovatelé ve svém přístupu k práci se zájmem či nezájmem rodičů o děti pocítují mnoho dilemat. Mnozí si je pojmenovali, až při rozhovoru. Což by mělo vést nadřízené pracovníky k prohloubení supervizí a komunikace s externím pracovníkem, který by vychovatelům pomohl jejich pocit nerozhodnosti či nejasnosti objasnit. A tím pádem zlepšit i jejich přístup k práci. Následně bych doporučila vedoucím pracovníkům více se podílet na praktické činnosti. Protože, pokud zvládne množství práce s dětmi a následné papírování vedoucí pracovník, najdou v něm inspiraci vychovatelé a mohou svou práci vykonávat mnohem efektivněji.

Dětským domovem Srdce v Karviné prošlo několik dětí a další čekají za dveřmi, i když by tomu tak nemělo být. Činnost zdejších pracovníků a vedení domova je profesionální a obdivuhodná. V závěru bych uvedla frázi, s kterou jsem se mezi vychovateli nejednou setkala, a mnohé vede k zamyšlení: „Děti jsou naše budoucnost, kolik do nich lásky, citu a vědomosti vložíme, tolikrát se nám vše vrátí a možná ještě více.“

Seznam použitých zdrojů:

Literatura

- BAKOŠ, L.: *Teória výchovy*. Bratislava: SPN, 1972. ISBN 80-88885-9.
- BANKS, S.: *Ethics and Values in Social Work*. London: Macmillan Press, 1995.
- BANKS, S.: *Professional Ethics in Social Work – What Future*. In: British Journal of Social Work. Vol. 28, 1998.
- DISMAN, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-2460-139-7.
- DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vydání, Praha: Avicenum, 1986. ISBN 08-040-86.
- FAY, B. *Současná filosofie sociální věd*. Praha: SLON, 2002. 324s. ISBN 80-8642-910-5
- HARTL, P. *Psychologický slovník*. 3. vydání, Praha: Budka, 1996. 297 s. ISBN 80-85319-50-0.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. 2005. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HOLLAND, S. *Child and Family Assesment in Social Work Practice*. London: Sage, 2004.
- HOWE, D. *The Family and the Therapist*. New York, Routledge, 1991.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 1. vydání, Praha: Portál, 2001. 286S. ISBN 978-80-7367-269-0.
- KAUFMANN, J. C. *Chápající rozhovor*. Praha:SLON, 2010. ISBN 978-80-7419-033-9.
- KIM BERG I., *Family Based Service. Solution-Focused Approach*. New York: W.W.Norton, 1994.
- KOLUCHOVÁ, J. *Přehled patopsychologie dítěte II*, 1. vydání. Praha: SPN, 1989. 107 s.
- KOPŘIVA, K. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-150-9.
- MÁCHOVÁ, J.. *Duševní hygiena rodinného života*. Praha: Avicenum, 1974.
- MATĚJČEK, Z. a kol. *Náhradní rodinná péče*. 1. vydání, Praha: Portál, 1999. 83 s. ISBN 80-717-8304-8.
- MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*, Praha: Portál, 1994. 98 s. ISBN 80-85282-83-6.
- MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*. 1. vydání, Praha: Slon, 1995. 141 159 s. ISBN 80-85850-76-1.
- MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. 312 s. ISBN 80-7178-473-7.
- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*, 1. vydání, Praha: Portál, 2010.
- MINUCHIN, P., COLAPINO, J., MINUCHIN, S. *Working with Families of the Poor*. New York: Guilford Press, 2007.
- MOŽNÝ, I. *Moderní rodina: Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990. 184 s. ISBN: 80-7029-018-8.
- NAVRÁTIL, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. Brno: Národní centrum pro rodinu, 2000. 67 s.

OBERMANNOVÁ, A. *Koncepce dětských domovů. 1. vyd.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 37 s. ISBN 04-0-170.

PAYNE, M. *Modern Social Work Theory.* London: Macmillan, 1997.

PRCHAL, J. *Vychováváme děti.* Praha: J. Otto, 1976.

ŘEZNÍČEK, I. *Metody sociální práce.* Praha: SLON, 1994. 57 s. ISBN 80-85850-00-1.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese (Variabilita a patologie lidské psychiky).* 2. vydání, Praha: Portál, 2000. 444 s. ISBN 80-7178-496-6.

VOCILKA, M. *Dětské domovy v České republice.* 1. vydání, Praha: Ministerstvo práce a sociální věcí, 1999. 10 s.

WATZLAWICK, P. *The language of chance.* New York: WW Norton 6, 1978.

WILKINSON, I. *Child and Family Assessment.* 2nd ed. Routledge, London, 1998.

ŽIŽLAVSKÝ, M. *Metodologie pro Sociální politiku a sociální práci..* Brno: FSS MU, 2003.

Zákon č. 109/2002 o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

Internet

Národní zpráva o rodině (zkrácená verze). Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2004. [Cit 20.02. 2013] Url: http://www.mpsv.cz/files/clanky/900/zprava_zkr.pdf

Interní materiály Dětského domova Srdce v Karviné. [Cit 15.03.2013] Url: <http://www.ddsrdce.cz>

Šedová Klára. *Designy kvalitativního výzkumu* [Cit. 18. 04. 2013] Url: <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=24161>

Anotace

Název práce:	Přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči
Autor diplomové práce:	Bc. Lenka Ďurišová
Vedoucí diplomové práce:	prof. PhDr. Libor Musil, CSc.
Konzultant diplomové práce:	Mgr. Ladislav Otava
Počet slov:	18 736

Tato práce se zabývá problematikou přístupu vychovatelů Dětského domova SRDCE k práci s dětmi umístěnými na dětském domově a jejich rodiči.

Poznávacím cílem diplomové práce je hledání odpovědi na hlavní výzkumnou otázku: „*Jaký je přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči?*“

Teoretická část práce je rozčleněna do dvou kapitol, které se zabývají základními pojmy, kterými jsou rodina, zájem a nezájem rodičů, děti a důvody jejich odebrání z primárních rodin. Dále jsem popsala ústavní či institucionální výchovu, vyjmenovala některé z teorií sociální práce a přístupy vychovatelů k jejich práci. Neopomněla jsem ani paradigmata sociální práce, metody vhodné pro práci vychovatele a problémy objektivního přístupu vychovatelů.

Následuje praktická část, v níž se zabývám metodikou použitého kvalitativního výzkumu, technikou sběru dat a průběhem výzkumu. V další části následuje interpretace výsledků práce na základě analýzy dat.

Závěr práce obsahuje shrnutí výsledků výzkumu a doporučení ke zlepšení či podpoření práce vychovatelů Dětského domova SRDCE.

Klíčová slova: rodina, dítě, přístup k práci, dětský domov, vychovatel, ústavní či institucionální výchova,

Annotation

Title:	Approach caregivers to Children's home SRDCE work with children and their parents
Author of the thesis:	Bc. Lenka Ďurišová
Leader the thesis:	prof. PhDr. Libor Musil, CSc.
Consultant thesis:	Mgr. Ladislav Otava
Word count:	18 736

The work deals with issues of caregivers' approach to their work with parents in their children from Children's home SRDCE.

The main purpose of the work is to find the answer for the main key question: *What is the caregivers' approach to their work with parents in their children from Children's home SRDCE.*

The theoretical part is divided into two chapters which are focused on the essential terms. These terms are a family, interest and lack of interest parent, children and reasons why children are taken away from their primal families. Afterwards the institutional education is described; some of the social work theories and caregivers' approaches to their work are mentioned. Even paradigms of social work, methods which are suitable for work of caregivers and objective approach issues of caregivers are not missed in this part.

The practical part deals with a methodology of used qualitative research, a data collection technology and a research process. The other part of this chapter includes interpretation of work results on the basis of data analysis.

The conclusion contains a summary of research results and recommendation of improvement or support for caregivers who work at Children's home SRDCE.

Key words: family, child, approach to work, Children's home, caregivers, institutional education

Rejstřík

- Bakoš L., 11
- Banks S., 21, 57, 58
- Dětský domov SRDCE, 26, 27, 58
- Disman M., 29, 30, 43
- Dunovský J., 10, 13, 14, 15, 44, 53, 54, 55, 64
- Fay B., 25, 26
- Hartl P., 8, 44, 53
- Hendl J., 32, 44
- Hlavní úkol rodiny, 9
- Hlavní výzkumný cíl, 6, 28
- Holland S., 24, 26
- Howe D., 21, 57
- Jandourek J., 8, 44, 53
- Kaufmann J., 31, 44
- Kim Berg I., 23, 24, 59
- Koluchová J., 10
- Kopřiva K., 22
- Máchová J., 11
- Matějček Z., 8, 9, 18, 19, 44, 53, 56
- Matoušek O., 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 44, 54, 55, 56, 64
- Minuchin P., 44
- Možný I., 44
- Náhradní rodinná výchova, 15, 55
- Národní zprávě o rodině, 9
- Navrátil P., 19, 20, 56
- Obermannová, 15, 55
- Payne M., 20, 56
- Pazlarová H., 23, 25, 26
- Prchal J., 11, 53, 54
- Přístup, 6, 18, 19, 20, 22
- Přístup k sociální práci, 22, 23
- Přístup sociálních pracovníků k sociální práci, 19, 40
- Rodina, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 25, 27, 28, 33, 44, 53, 54, 55, 59, 64
- Řezníček I., 23
- Sociální práce, 1, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 28, 39, 44, 45, 46, 57, 64
- Šedová K., 32, 45
- Ústavní péče, 15, 44, 55, 64
- Vágnerová M., 13, 45
- Vocilka M., 45
- Vychovatel, 6, 16, 24, 30, 46, 51, 52
- Watzlawick P., 18
- Wilkinson I., 24, 44
- Zájem či nezájem, 10
- Zákon č. 109/2002, 17, 45
- Žižlavský M., 45, 64

Přílohy

Seznam příloh:

Příloha č. 1: Operacionalizace dílčích výzkumných otázek

Příloha č. 2: Scénář rozhovoru

Příloha č. 1: Operacionalizace dílčích výzkumných otázek

Tato příloha obsahuje výslednou podobu operacionalizace otázek, na jejichž základě byly sestaveny scénáře rozhovoru pro vychovatele Dětského domova SRDCE.

Scénář rozhovoru je přiložen v příloze č. 2.

DVO 1	<i>Kdo je osobou vychovatele(ky)?</i>
Operacionalizace otázky	1) Kolik je Vám let? 2) Jak byste popsal(a) Vaše dětství? Jste z úplné rodiny či se Vaši rodiče rozvedli? 3) Jste vdaná/ženatý? 4) Máte děti či je plánujete?
DVO 2	<i>Jak přistupují vychovatelé ke své práci?</i>
Operacionalizace otázky	1) Jak vnímáte práci vychovatele v Dětském domově Srdce? 2) Jak dlouho již pracujete na dětském domově? 3) Jaký je Váš pracovní den? A týden? 4) Čím je pro Vás Vaše práce zajímavá? 5) Vnímáte ve svém pracovním či osobním životě menšiny? V čem vidíte rozdíl? 6) Existuje něco, co byste chtěl(a) změnit ve Vaší práci? 7) Jaká pociťujete omezení ve své přístupu k práci? 8) Ovlivňují Vás kolegové v přístupu k Vaší práci?
DVO 3	<i>Jak přistupují vychovatelé k rodičům dětí, s nimiž se vychovatelé setkávají?</i>
Operacionalizace otázky	1) Jak přistupujete k rodičům dětí, jež jsou umístěné na dětském domově? 2) Jak ve své práci chápete zájem či nezájem rodičů o děti? 3) Jste matka/otec ovlivňuje Vás tato Vaše životní role ve Vašem přístupu? 4) Jaký je Váš názor na další šance pro rodiče dětí, jež jsou umístěny na dětském domově?
DVO 4	<i>Jaký je vztah vychovatele a dětí na jeho rodinné buňce?</i>
Operacionalizace otázky	1) Jak byste popsal(a) Váš vztah s dětmi? 2) Pamatujete si na první dítě, které jste přijímal(a) na Vaši rodinnou buňku? Jak byste popsal/a svůj postoj a pocity u

	„Vašeho prvního“ přijímaného dítěte oproti dětem, jenž přijímáte nyní? 3) Jakým způsobem se ptáte na rodiče dětí, když o nich hovoříte?
DVO 5	<i>Jakým způsobem vychovatelé pracují se zájmem či nezájmem rodičů o děti?</i>
Operacionalizace otázky	1) Jak dlouho již pracujete jako vychovatel/ka? 2) Jak ve své práci chápete zájem či nezájem rodičů o děti? 3) Setkáváte se zájmem/nezájmem rodičů o děti? Jak s tímto zájmem/nezájmem rodičů o děti dále pracujete? 4) Řídíte se ve své práci spíše zákonnými pravidly, interními pokyny nebo vlastním úsudkem? Jak se to projevuje? 5) Liší se Vaše osobní a profesní hodnoty? V čem a jak v čem? 6) Dostávají se Vaše osobní hodnoty do sporu s těmi profesními? 7) Kdybyste měl rozhodnout, co jste víc člověk pracující na dětském domově nebo vychovatel, pro co se rozhodnete a proč?

Příloha č. 2: Scénář rozhovoru

Scénář rozhovoru s vychovateli z Dětského domova Srdce
představení, informování o cíli výzkumu
seznámení s plánovanou délkou rozhovoru (cca 45minut)
žádost o souhlas s nahráváním

Hlavní výzkumná otázka zní: ***Jaký je přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči?***

Pro průběh rozhovoru byly stěžejní základní témata: děti, pozice vychovatele, přístup vychovatelů k rodičům dětí, vlastní rodina vychovatele. Otázky k rozhovoru zahrnují i doplňující otázky, ty jsem použila v případě, kdy tato otázky respondent(ka) nezahrnuli do svého vyprávění. Mnohdy pořadí otázek vyplynulo z rozhovoru.

- 1) Kolik je Vám let?
- 2) Jak byste popsal(a) Vaše dětství? Jste z úplné rodiny či se Vaši rodiče rozvedli?
- 3) Jste vdaná/ženatý?
- 4) Máte děti či je plánujete? Jak vnímáte práci vychovatele v Dětském domově Srdce?
- 5) Jak dlouho již pracujete na dětském domově?
- 6) Jaký je Váš pracovní den? A týden?
- 7) Čím je pro Vás Vaše práce zajímavá?
- 8) Vnímáte ve svém pracovním či osobním životě menšiny? V čem vidíte rozdíl?
- 9) Existuje něco, co byste chtěl(a) změnit ve Vaší práci?
Co pro si představíte pod pojmem přístup vychovatele k jeho práci?
- 10) Jaká pociťujete omezení ve své přístupu k práci?
- 11) Ovlivňují Vás kolegové v přístupu k Vaší práci? Jak?
- 12) Jak ve své práci chápete zájem či nezájem rodičů o děti?
- 13) Jak přistupujete k rodičům dětí, jež jsou umístěné na dětském domově?
- 14) Jste matka/otec ovlivňuje Vás tato Vaše životní role ve Vaší práci?
- 15) Jaký je Váš názor na další šance pro rodiče dětí, jež jsou umístěny na dětském domově?
- 16) Jak byste popsal(a) Váš vztah s dětmi?
- 17) Pamatujete si na první dítě, které jste přijímal(a) na Vaši rodinnou buňku?
Jak byste popsal/a svůj postoj a pocity u „Vašeho prvního“ přijímaného dítěte oproti dětem, jenž přijímáte nyní?
- 18) Jakým způsobem se ptáte na rodiče dětí, když o nich hovoříte?
- 19) Jak dlouho již pracujete jako vychovatel/ka?
- 20) Setkáváte se zájmem/nezájmem rodičů o děti?
Jak s tímto zájmem/nezájmem rodičů o děti dále pracujete?
- 21) Řídíte se ve své práci spíše zákonnými pravidly, interními pokyny nebo vlastním úsudkem? Jak se to projevuje?
- 22) Liší se Vaše osobní a profesní hodnoty?
- 23) Dostávají se Vaše osobní hodnoty do sporu s těmi profesními?
- 24) Kdybyste měl rozhodnout, co jste víc člověk pracující na dětském domově nebo vychovatel, pro co se rozhodnete a proč?

Děkuji Vám za účast ve výzkumu a čas věnovaný rozhovoru.

Stat'

Přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči

Tato práce se věnuje problematice přístupu vychovatelů k práci se zájmem či nezájmem rodičů o děti umístěné na Dětském domově SRDCE.

Motivací mi při psaní této práce byly zejména mé zkušenosti z praxe vychovatelky na dětském domově a také mě zajímalo, jak mí bývalí kolegové přistupují ke své práci se zájmem a nezájmem rodičů o děti.

Záměrem práce bylo poukázat na významnou práci vychovatelů na dětském domově, kteří se nejen snaží pomoci dětem a jejich rodinám, ale za každou cenu se pokouší zůstat profesionály ve svém oboru.

Zlepšení současného stavu je spatřováno v uvědomění si vychovateli, jaký přístup k práci mají, pojmenovat si čím je jejich přístup omezován a jak se na jejich přístupu odrazil jejich vlastní vývoj a život ve vlastní rodině.

Cílem práce je zodpovědět na hlavní výzkumnou otázku: „Jaký je přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči?“

Teoretickými východisky práce jsou oblasti týkající se rodiny, dále problematika dysfunkční rodin a v neposlední řadě teorie sociální práce a teoretické přístupy k sociální práci.

První část statí je věnována teoretickému vymezení dané problematiky. Další část popisuje metodiku výzkumu a třetí část obsahuje shrnutí výsledků samotného výzkumu. Závěr statí obsahuje shrnutí získaných poznatků a výzkumného šetření a zodpovězení hlavní výzkumné otázky.

1 Rodina a její význam při výchově dítěte

Matějček (1994) říká, že rodina je základním stavebním kamenem společnosti. Různou odpovědi na pojem rodina získáme od právníka, psychologa a jinou od sociologa. Sociologie dle Jandourka (Jandourek, 2001, s. 206) definuje rodinu jako „*formu dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti*“. Naopak psychologie Hartl (Hartl, 1996, s. 181) charakterizuje rodinu jako „*společenská skupina spojena manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí*“. Z hlediska dítěte nejsou dle Matějčka (1994) vnější znaky rodiny příliš důležité. Rodinou pro dítě může a nemusí být situace, kdy se o ně stará jedna osoba nebo více osob, kdy jsou vzájemné svazky jedněch s druhými zákonem potvrzeny či nepotvrzeny, kdy děti jsou takzvaně vlastní či nevlastní. Druhý poznatek nám poté říká, že má-li se dítě vyvíjet po duševní a charakterové stránce v osobnost zdravou a společností užitečnou, potřebuje vyrůstat v prostředí stálém a citově příznivém, vřelém, přijímajícím. Svoji roli zde hraje škola, hřiště, kamarádi, přátelé atd. Rodina má však mezi všemi jedinečné a výsadní postavení a to v několika směrech. Dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají a je pro něj zcela nepodstatné, zdali tihle lidé na to mají či nemají potvrzení z porodnice.

Rodina dle Matějčka (1994) plní řadu funkcí, na něž někteří zapomínají či je přesouvají do pozadí. Přednostním cílem funkcí rodiny je hlavně uspokojování potřeb a zájmů členů

rodiny. Matějček zmiňuje zejména těchto pět základních funkcí: biologicko-reprodukční funkce, sociálně ekonomická funkce, regenerační a emocionální funkce, socializační funkce a v neposlední řadě rodina naplňuje společenskou potřebu tvorby lidského kapitálu.

Dunovský (1986) při hodnocení kvality rodinného prostředí se nahlíží i na složení rodiny, její stabilitu, k osobnosti rodičů a také k jejich úrovni péče o děti. Důležité je i jak kvalitně rodina plní jednotlivé funkce. Vzhledem k tomuto stanovil Dunovský ve své knize *Dítě a poruchy rodiny* základní typologii rodiny podle kvality plnění rodinných funkcí. První z typů je funkční rodina. Takto se označuje rodina, jež zajišťuje optimální vývoj dítěte. Existuje zde společensky uznávaný systém hodnot, vzájemná důvěra, otevřenost, starost a sociální podpora mezi členy této rodiny. V této rodině mají rozhodující slovo rodiče, ale děti jsou jejich poradním hlasem. Rodina, v níž se vyskytují některé poruchy funkcí, je označována za problémovou rodinu. Závažně neohrožují rodinný status a zdravý vývoj dítěte. Rodina se snaží a je schopna problémy řešit vlastními silami, případně za menší asistence odborníků, tento typ rodiny není nijak výjimečný. V dysfunkční rodině se vyskytují závažné poruchy a to některých nebo všech funkcí rodiny. Tyto poruchy poškozují rodinu jako celek a ohrožují zdravý vývoj dítěte. Rodina vyžaduje velkou a dlouhodobou pomoc odborníků. Afunkční rodina je poslední typem. Vůbec neplní rodinné funkce, narušuje existenci a smysl rodinného soužití. Afunkční rodina vážně ohrožuje zdravý vývoj dítěte. Náprava rodinných funkcí je neefektivní, jediné co dítěti pomůže či jej dokonce částečně uchrání před negativními vlivy je jeho odebrání z této rodiny. Dysfunkční i afunkční rodina si jsou velmi blízko a v obou případech dochází nejčastěji k odebrání dětí.

Matoušek (1994) zmiňuje základní potřeby dítěte, které naplňuje správně fungující rodina. Uspokojování základních psychických potřeb není jednostranný proces, ale probíhá i v opačném směru, totiž od dětí k rodičům. Děti svou existencí a svým soužitím s rodiči stejně tak přirozeně a účelně uspokojují psychické potřeby. Matoušek rodiči míní, nejen vlastního biologického otce a matku, ale i všechny, kdo jsou na osudu dítěte životně či bytostně angažováni. Tedy ty kdo se s ním stýkají, sdílejí s ním svůj životní čas, prostor, své starosti, radosti, naděje, ale i chvíli starosti. Nyní se zmiňuje o základních duševních potřebách dítěte. Věda jich rozpoznala celkem pět: potřeba náležitého přísunu podnětů zvenčí, potřeba smysluplného světa, potřeba životní jistoty, potřeba vlastní společenské hodnoty, potřeba otevřené budoucnosti.

Důvody, pro které se dítě ocitá mimo své rodinné zázemí, mohou být různé a vzájemně se prolínají. Definují se následující tři a to rodiče se nemohou, nedovedou, neumějí či nechtějí starat o děti.

Pokud se rodiče nemohou starat o děti, může být mnoho důvodů např. nepříznivé přírodní podmínky (např. živelné pohromy), poruchy fungování celé společnosti (např. hladomor, válka, epidemie apod.), poruchy fungování rodinného systému (např. velký počet dětí v rodině), sami členové rodiny (např. smrt člena rodiny, invalidita). Nedostatky v péči o děti jsou v těchto případech doprovázeny zájmem o dítě (např. invalidní rodiče a vytoužené dítě). (Dunovský, 1986)

Rodiče se nedovedou či neumějí postarat o dítě, příčiny lze nacházet v rodinném systému či v jedincích. V těchto případech nejsou rodiče schopni zabezpečit dětem zdravý vývoj a základní potřeby. Většinou jsou to rodiče mladí, nezralí, neschopní se vyrovnat se zvláštními životními situacemi (např. rozvod manželů, přijetí dítěte do náhradní rodinné

péče), či nejsou schopni přijmout základní společenské normy chování. Děti z těchto rodin bývají zanedbávané, týrané, zneužívané, ohrožené výchovou a péčí svých rodičů. Tyto děti mohou být i ohroženy na životě. Zájem se liší, bývá různý případ od případu. Setkáváme se zde s nadměrným, formální až po absolutní nezájem o dítě. Není-li v krátké době možná návrat dítěte do vlastní rodiny, je nutné hledat dlouhodobější či trvalé řešení jeho situace. Tím se pak stává svěřením dítěte do pěstounské péče nebo osvojení dítěte. (Dunovský, 1986)

Rodiče se nechtějí starat o dítě, rodiče neplní a nechtějí plnit rodičovské role a funkce, jež jsou od nich společností a hlavně dětmi očekávány. Rodičovský pud se u některých jedinců buď neprobudil, selhal či se může jednat o poruchu osobnosti rodiče dítěte. Zájem o dítě je minimální i v mnohých případech žádný. Rodiče neposkytují svým dětem péči, zanedbávají je nebo opouštějí. Selhává vztah mezi rodičem a dítětem. Takovýto nezájem rodičů o jejich děti může vyústit i do situace, kdy bude ohrožen či trvale poškozen zdravý vývoj dítěte. Dítě je v tomto případě rodičům odebráno. V případě, že je dítě odebráno ani tehdy o něj rodiče neprojevují zájem, mohou být soudem zbaveni rodičovské zodpovědnosti. Dítě se stává sirotkem, i když má své biologické rodiče, je to tzv. sociální osiření. Vývoj takového dítěte bývá trvale poškozen v oblasti somatické, psychické i sociální a čím delší je toto období, tím je poškození větší a trvalejší. Je nutné dítěti zajistit náhradní rodinu, a pokud je to jen trochu možné, formou osvojení či pěstounské péče, nebo umístěním do dětského domova. (Dunovský, 1986)

2 Dětský domov v roli instituce poskytující náhradní rodinnou péči

Matoušek (1994) ve své knize Ústavní péče popisuje pojem instituce. Tento pojem pochází z latinského slova *instituere* což znamená zařizovat, zřizovat. Označuje se jím udržovaný zákon, zvyklost, praxe a také organizace. V tomto významu se termín používal v některých evropských zemích již od 16. století. Teprve o 200 let později dostává význam „zařízení pro veřejné, výchovné, církevní a jiné účely“, který se současně spojuje s budovou, v níž toto zařízení sídlí.

Pojmem náhradní rodinná výchova rozumí Obermannová (1970) péči o opuštěné, osiřelé dítě, které ztratilo vlastní rodinu nebo ji vůbec nenalezlo, v prostředí nové rodiny nebo v tak uspořádané malé skupině, která se rodině co nejvíce přibližuje. V první řadě lze hovořit o přirozeném rodinném prostředí. Představuje je osvojitelská či pěstounská rodina, vzniká na základě rozhodnutí soudu. V druhém případě jde o umělé rodinné prostředí vytvářené nejrůznějšími typy umělých rodin, rodinných buněk, opírající se většinou o principy pěstounské péče individuální, jež přechází v jakousi pěstounskou péči řízenou kolektivně.

Teorie sociální práce

Dle Matouška a kol. (2001) byly vybrány jen některé teorie, jenž se týkají a dají spojit s prací vychovatelů na dětském domově. Jako první uvádí teorii rolí. Za vlastní zakladatele této teorie jsou považováni G.H. Mead a R. Linton. Tato teorie je vystavěna na předpokladu, že lidé zaujímají v sociální struktuře společnosti různé pozice. Role označují očekávané jednání vzhledem k držitelům jeho pozic. Role mohou být připsané co je výsledek určitých okolností např. pohlaví, věk, rasa, získané jakožto výsledek naší činnosti – vzdělání prestiž, a

také vnucené jsou výsledkem činností někoho jiného např. vojenská služba, nezaměstnanost. Stav komplementarity nastane tehdy, když chování nositelů rolí odpovídá očekávání ostatních lidí, konflikt nastává, jestliže mezi nimi soulad není. První z konfliktů je konflikt mezi rolemi (inter-role konflikt) vzniká, když jeden člověk vykonává více rolí, které jsou nekompatibilní. Druhým je konflikt rolových očekávání (intra-role konflikt) nastává, když různí lidé mají vůči určité roli neshodná očekávání. Dvojnačnost role je případem konfliktu, kdy si nositel role není zcela jistý jejím obsahem. Já-role konflikt je poslední z konfliktů, znamená nesoulad mezi kapacitou nositele role a kompetencemi potřebnými pro výkon role. Příkladem konfliktů může být sociální pracovník, který aby zachoval specifické charakteristiky profesionálního vztahu ke klientovi (rodičům dítěte) odděluje své osobní postoje a chování od chování, které se očekává v rámci jeho profesionální role. Tato separace může být překážkou při vytváření otevřeného a upřímného vztahu s klientem.

Přístup lze označit jako společensky očekávané a akceptované jednání či chování vychovatele, vyplývající z jeho pracovní pozice, k rodičům a jejím dětem.

Etiketizační a komunikační teorie jsou další dvě, jenž Matoušek a kol. (2001) zmiňují. Etiketizační teorie zdůrazňuje proces utváření rolí prostřednictvím sociálního očekávání a etiketizací. Většina lidí někdy jedná deviantním způsobem. Jde však o to, jak na toto jednání reaguje okolní sociální prostředí. Mnohdy okolí označí nositele odchýlného chování za devianta. Výchozím bodem komunikační teorie je skutečnost, že pokud člověk uskuteční nějakou akci, je to vždy v reakci na informace, které obdržel. Informacemi mohou být fakta, emoce, vzpomínky apod. Nejprve informace přijímáme a pak je vyhodnocujeme.

Systémický přístup je v současnosti jedním z hlavních trendů v humanitních vědách. Pro sociálního pracovníka, jehož nejčastější rolí je postavení zprostředkovatele mezi mnohdy různými představami klientů zúčastněných v nějaké těžké situaci. Prvotním úkolem vychovatele je posouzení dané situace. Na základě posouzení, volí sociální pracovník u každého klienta, jeden ze dvou základních principů. Za prvé nabízení spolupráce či pomoci. K dosažení dohody vede proces dojednávání, což je vzájemné vyjasňování a sladění pozic, představ a očekávání dětí i rodičů. Charakteristikou tohoto procesu jsou pojmy jako respekt, krása a užitek. Za druhé přebírání starostí či kontrolou. Přebírání starostí je takový postoj vychovatele, který je uplatňován zejména u starších dětí. Pokud to přijmou, otvírá jim to možnost přejít v budoucnu od přebírání starostí k nabízení spolupráce. Pokud to dítě či dospívající jedinec přijme je to znakem jeho profesionality (Matoušek a kol., 2001).

Z textu vyplývá, že přístup je uvědomění si vychovatele, které ovlivňuje kvalitu jeho práce. Vychovatel si musí uvědomit míru své osobní angažovanosti na daném případě, vstupní pozici, kterou má vůči rodičům a jejich dětem a také si musí ujasnit, na kolik chce a má v plánu studovat širší souvislosti daného případu.

V neposlední řadě Matějček a kol. (2001) uvádí tzv. sociálněekologický model a fenomenologické tradice. Sociální pracovník se podle nich zaměřuje na problémy, které se rozpadají do tří následujících oblastí a to: „*problémy a potřeby spojené s úkoly, které souvisí s vývojovými etapami životního cyklu; problémy a potřeby spojené s úkoly vázanými na užívání a ovlivňování prvku prostředí; problémy a potřeby spojené s interpersonálními překážkami a zábranami, které ztěžují fungování rodiny nebo skupiny, která se vyrovnává s vývojovými úkoly nebo s úkoly, které před ní staví prostředí*“ (Matoušek a kol. 2001, s. 248).

Paradigmata sociální práce a přístup sociální pracovníků k sociální práci

Navrátil (2000) chápe cíl sociální práce jako podporu sociálního fungování dítěte a jeho rodiny v situaci, kde je taková potřeba buď skupinově, nebo individuálně vnímána a vyjadřována. V sociální práci během 20. století vykrystalizovaly tři odlišné přístupy, které Payne (1997) označuje jako tzv. malá paradigmata. Odlišují se filozofickými východisky. Prvním z nich je, když je sociální práce chápána jako terapeutická pomoc, druhým je reformní paradigma a třetí je sociálně právní pomoc. Těžištěm výše uvedeného terapeutického i reformního přístupu jsou změna a rozvoj. Sociální práce chápána jako sociálně právní pomoc i přístup terapeutický se soustřeďují spíše na práci s individuem než na sociálně reformní cíle. Reformní přístup na základě své teoreticko-ideologické pozice odmítá sociální efekty, které jsou implicitní složkou terapeutického a sociálně právního pojetí sociální práce.

Z výše popsaného lze vyčíst, že přístup je také způsob, jakým vychovatelé vstupují do vztahu se „svými“ dětmi a jejich rodiči. Buď přistupují vychovatelé k práci s dětmi a jejich rodiči jako individui vyžadující specifickou formu pomoci, nebo uplatňují skupinový způsob nápravy jedince jenž vidí v nápravě společnosti, ve které dítě či rodiče žijí.

V ideálním případě se práva a povinnosti patřící roli sociálního pracovníka vzájemně doplňují. V praxi však mnohdy dochází k jejich konfliktu a potom se musí dát něčemu přednost. Howe (1991) a Banksová (1995) zmiňují defenzivní a reflektivní praxi. Defenzivní praxe je charakteristická předpisovým jednáním sociálního pracovníka. Postupy tedy takového pracovníka omezují, na druhé straně chrání před vlastní odpovědností. K tomuto typu jednání dochází často na místech, kde se preferuje manažerská strategie, která minimalizuje spolupráce mezi skupinami či vychovateli. Pracovníci mají přesně stanovenou a ví, jak hodnotit vzniklé situace, jejich jednání se řídí manuály a pravidly. Pracovníci nemusí považovat nové situace za unikátní a neznámé. Naproti tomu stojí reflexivní praxe. Sociální pracovník dokáže identifikovat etická dilemata, i to jak vznikají. Je si jistý svými osobními hodnotami, hodnotami profese a ví jak se projevat v praxi. Snaží se integrovat znalosti, hodnoty či dovednosti a využívat je v praxi. Je si plně vědom profesních, osobní a zaměstnavatelských hodnot a ví, že se mohou dostat do konfliktu. Tento typ pracovníka je autonomní a dokáže nést plnou zodpovědnost za svá rozhodnutí.

Sociální pracovník by měl být profesionálem schopným reflexe a z této pozice by měl posuzovat ostatní povinnosti. Vždy by měl dokázat své jednání veřejně obhájit. Banksová (1998) popsala z hlediska způsobu přístupu k praxi čtyři typy, s kterými se v praxi nejčastěji můžeme setkat. Prvním z nich je angažovaný sociální pracovník. Takovýto člověk chápe svou práci jako způsob uplatňování osobních morálních hodnot. S dětmi i jejich rodiči jedná jako se spolu žijícími lidskými bytostmi, které vnímá empaticky a s respektem. Vychází z principu, že sociální pracovník by měl pečovat o děti a jejich rodiče a jednat s nimi jako s přáteli. Sám sebe vnímá jako prvně jako osobu a až poté jako sociálního pracovníka. V současné praxi je tento přístup velmi problematickým tím, že by sociální pracovník mohl být jednak ovlivněn některými rodiči, protože je obtížné všem poskytnout stejnou péči či může dojít k vytvoření osobního vztahu s rodiči nebo dětmi, anebo k vyhoření. Proto je důležité nejen pro něj, aby se sociální pracovník pohyboval v institucionálním rámci práv a povinností. Radikální sociální pracovník je druhým typem přístupu. Taktéž vkládá osobní hodnoty do praxe. Nedělá to proto, aby poskytl rodiči či dítěti bezpodmínečnou péči, ale jde mu v první řadě o změnu těch

zákonů, oblastní sociální praxe, které považuje za nespravedlivé. Setkáváme se zde spíše o práci v zájmu sociální změny a politické ideologie. Třetím typem je byrokratický sociální pracovník. Pro takového pracovníka je jasné oddělení osobních hodnot, profesních hodnot a hodnot zaměstnavatele. Cílem jeho práce je manipulace s lidmi v zájmu jejich změny. K roli sociálního pracovníka patří i to, že vytváří iluzi osobní péče o klienta, ale zároveň v některých případech musí působit i jako přísný “normalizátor” klienta. Oddělení osobního a profesního života je nutný z toho důvodu, aby pracovníci neměli výčitky právě kvůli manipulaci, kterou užívají v pracovním životě a v osobním s ní nejsou zcela ztotožnění. Posledním ze čtyř typů je profesionální pracovník. Sociální pracovník je autonomní, vzdělaný v oboru. Vede jej etický kodex a jeho identitu tvoří především členství v profesi. Prioritou jsou práva a zájem dětí či jejich rodičů. Důležitý je pro něj individuální vztah a klienta chápe jako aktivního spolupracovníka. Profesionální model je založen na tom, že je třeba vyvážit moc mezi sociálním pracovníkem a dítětem či rodičem upevněním jejich práv. Důraz je však stále kladen na sociálního pracovníka, který tuto moc dává, a je od něj vyžadována kontrola dětí či rodičů.

Z výše uvedeného vyplývá, že přístup sociálního pracovníka je jednání, které může být ovlivněn nadřízeným pracovníkem, zákony, normami, veřejným míněním, osobností sociálního pracovníka, rodinami a dětmi s nimiž sociální pracovník je v kontaktu, kolektivním myšlením v zaměstnání a v neposlední řadě pracovními podmínkami.

Dilema sociálních pracovníků v přístupu k sociální práci

Sociální práce se stala disciplínou až ve 20. století. A vzhledem k tomu, přístup k práci sociálních pracovníků je jednání, jež je ovlivněno mnoha faktory a má svá dilemata. Matoušek a kol. (2001) pojmenovali tyto dilemata. Prvním je formalizace a deformalizace přístupu k práci, profesionalizace a deprofesionalizace v přístupu k práci, normativnost a nenormativnost přístupu v neposlední řadě stojí vychovatel před dilematem pomoci a sociální kontrolou.

Matoušek (1995) si je vědom, že v naprosté většině dětských domovů se ocitají tzv. sociálně osiřelé děti, které sice mají matku a otce, nebo alespoň jednoho z rodičů, ale ti se o ně nechtějí, nemohou či neumějí starat. Matoušek, Palzarová (2010) shrnuli následující normy, v jejichž průsečíku se ocitá každý prašník posuzující rodinu. První z nich je norma determinovaná pracovníkovou vlastní zkušeností, norma pracovníkovy společenské vrstvy či referenční skupiny, normy vyplývající z kultury dětského domova a normy posuzované rodiny. Dodávají však, že pro praktickou práci s rodinami je nutné dostatečně navázat pracovní spojení s většinou členů rodiny, případně se všemi jejími členy. Tímto se označuje respekt k rodině i k jednotlivcům.

Dětský domov SRDCE v Karviné v roli instituce poskytující výzkum

Dětský domov SRDCE jakožto instituce poskytující výzkum má kapacitu 48 dětí v 6 rodinných skupinách, kterým se věnuje osmnáct vychovatelů/ek a čtyři noční pečovatelky. Každá rodinná skupina má dnes k dispozici bytový prostor zahrnující obývací pokoj, čtyři ložnice pro 2 – 4 děti, sociální zařízení a kuchyňku. Náhradní výchovnou péči v rodinné

skupině zajišťují tři speciální pedagogové. V prostorách Dětského domova SRDCE sídlí také dětská lékařka, Středisko výchovné péče a také Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Samotný Dětský domov SRDCE působí jako komplexní centrum poskytující primární, sekundární a terciální prevenci. Vedení Dětského domova SRDCE realizovalo také „Projekt samostatného bydlení s přiměřeným dohledem u dětí z rodinných buněk Dětského domova SRDCE“. Na základě toho projektu byla v roce 1996 realizovaná mansardová nadstavba. V nadstavbě je situováno sedm garsoniér, ve kterých se děti připravují na svůj samostatný život pouze se přiměřenou pomocí výchovných pracovníků nebo-li speciálních pedagogů. Samostatné bydlení plně vyhovuje dnešním požadavkům náhradní výchovné péče pro děti starší šestnácti let. Tato forma bydlení nejen že umožňuje mladistvým se připravit na odchod do samostatného života, ale také se velmi zvýšila úspěšnost dětí, jež chtějí studovat střední a vysoké školy. Hlavním cílem všech speciálně-pedagogických postupů realizovaných v tomto zařízení od roku 1993 je: „Děti, které projdou Dětským domovem SRDCE, musí dostat takové množství péče, aby se jejich vlastní děti již nikdy neocitly v systému náhradní výchovné péče. Musí být tedy schopny vybudovat funkční a bezpečnou primární biologickou rodinu pro své děti.“

3 Metodika výzkumu

Hlavním cílem práce je zodpovědět hlavní výzkumnou otázku: „Jaký je přístup vychovatelů Dětského domova Srdce k práci s dětmi a jejich rodiči?“

Cílem vlastního zkoumání je zjištění, jakým způsobem vychovatelé přistupují ke své práci s dětmi a jejich rodiči.

Výzkum vychází z předpokladu, že jsou vychovatelé profesionály v jejich oboru, avšak jsou jen lidé a z toho důvodu se po několikaleté praxi může posunout jejich přístup, aniž by si to uvědomovali, nežádoucím směrem.

Odpověď na hlavní výzkumnou otázku byla zjišťována skrze dílčí výzkumné otázky, jež vznikly operacionalizací uvedených konceptů práce. Jedná se o tyto dílčí výzkumné otázky:

- 1) Kdo je osobou vychovatele?
- 2) Jak přistupují vychovatelé ke své práci?
- 3) Jak přistupují vychovatelé k rodičům dětí, s nimiž se setkávají?
- 4) Jaký je vztah vychovatele a dětí na jeho rodinné buňce?
- 5) Jakým způsobem vychovatelé přistupují k práci se zájmem či nezájmem rodičů o děti?

S ohledem na základní výzkumnou otázku a dílčí výzkumné otázky, jejichž zodpovězení má vést k porozumění zkoumanému jevu, byla ke zjištění dat zvolena kvalitativní výzkumná strategie.

Dle Dismana (2000) je cílem takového výzkumu porozumění, je důležité poznat co nejvíce úrovní zkoumaného problému. Snahou je sesbírat všechny informace a najít mezi nimi existující struktury, pravidelnosti a jejich význam. Následně lze za pomoci induktivní logiky zformulovat nové hypotézy či teorie.

Hendl (2005) zmiňuje, že kvalitativní výzkum má kromě výhod také nevýhody. A to, že jeho výsledky jsou více ohroženy možností ovlivnění ze strany výzkumníka, jejich zobecnění na populaci či jiné prostředí je problematické ne-li často nemožné.

Žižlavský (2003) vidí naopak podstatu kvalitativního výzkumu v empirických datech, které se týkají sociálních skutečností, jež tvoří sociální teorii. Tato teorie se tvoří výzkumem a hotová teorie se netestuje. Podstatné je zjištění, jak lidé pohlíží na svět, v němž žijí.

Všechny zmíněné skutečnosti významných autorů se v určité míře také v práci projevují. Kde k zobecňování zjištěných výsledků dochází jen v rámci výzkumného vzorku.

Na základě kvalitativního výzkumu byla ke sběru dat použita technika rozhovoru s návodem za použití předem připraveného seznamu otázek.

Jednotkami zkoumání (subjekty, jejichž přístupy jsou zkoumány) byli vychovatelé Dětského domova SRDCE, což vyplynulo přímo z uvedené práce.

Jednotkou zjišťování (tedy konkrétní subjekty, od nichž informace zjišťujeme) jsou vychovatelé Dětského domova SRDCE v Karvině.

Z důvodu zajištění anonymity respondentů nejsou v práci uvedeny jména, ani věk vychovatelů."

4 Analýza a interpretace dat

V metodické části bylo vymezeno 5 dílčích výzkumných otázek. Operacionalizací byly vyvozeny otázky do výzkumného rozhovoru s respondenty. Zjištěné informace byly analyzovány a interpretovány, poté byla zodpovězena hlavní výzkumná otázka.

Vychovatele a jeho rodina

Z rozhovoru vyplynulo, že většina vychovatelů nepochází z úplných rodin. Až na jednoho z vychovatelů mají nyní všichni své vlastní rodiny. Někteří vychovatelé si sami zažili týrání a jeden pan vychovatel sám vyrostl na dětském domově. Nikdo z nich neoznačí své dětství za škaredé. Spíše naopak se chtějí a i si sami myslí, že se s chyb svých rodičů poučili a nyní chtějí i dalším dětem dát možnost, aby našli sami sebe a uměli i přes svou nepřízeň osudu na sobě pracovat a neopakovali chyby svých rodičů. Toto zjištění bylo pro mě velmi překvapující. Mají tito vychovatelé své dřívější životní úskalí uzavřené, a tudíž mohou daleko lépe přistupovat k práci s dětmi a jejich rodiči. Nebo pouze překrývají a schovávají svou dřívější bolest za práci s dětmi a jejich rodiči, kteří prochází mnohdy obdobnou situací.

Závěrem lze říci, že se již od útlého věku tito vychovatelé učili starat sami o sebe a mnohdy i o druhé např. mladší sourozenec, rodič trápený rozvodem či útoky svého partnera. Pro vychovatele, kteří si neprošli dětstvím v úplné rodině či se sami potkali s týráním či psychickou deprivací je jejich práce posláním. Jiným přináší jejich práce radost a chtějí dát dětem vzor v jejich novém začátku.

Přístup vychovatelů k jejich vlastní práci

Co se týká přístupu vychovatelů k jejich vlastní práci, bylo patrné, že mnozí vychovatelé vnímají své dilema právě ve formalizaci a deformalizaci svého přístupu. S tímto,

také ruku v ruce, jde normativnost a nenormativnost. Formální přístup jakožto typizace, kontrola postupu vychovatele, vychovatelé vnímají snahu standardizovat práci různými zákony, normami a předpisy což však není zcela možné. Děti i jejich rodiče jsou specifictí a mají své specifické potřeby. Mnohdy právě díky přemíře papírování zbývá méně času na komunikaci s dětmi. Také je důležitý kolektiv, v kterém vychovatelé pracují, tzv. „nováčky“ mohou být ovlivněni v názorech na některé děti, sami si však brzy dělají své vlastní výstupy a vlastní obrázek o komplikovanosti dítěte a jeho rodiny. Práce pro vychovatele stereotypem není a vnímá v ní velkou rozmanitost.

Vychovatelé přistupují ke své práci pozitivně, práce je naplňuje. Usoudili, že v jejich přístupu je nejvíce ovlivňuje jejich nadřízený, kolegové, s nimiž jsou v kontaktu a v neposlední řadě také jejich povaha. Protože i mladý energetický vychovatel s dobrými komunikačními schopnostmi dokáže pomoci dítěti daleko lépe, než vychovatel s desetiletou praxí, který má své zaběhlé postupy a už je nechce měnit.

Přístup vychovatelů k rodičům dětí umístěných na jejich rodinné buňce

Z rozhovoru vyplynulo, že se vychovatelé rozcházejí v přístupu k rodičům dětí dle toho, zda vychovatel je či není rodič. Vychovatel rodič rodičům dětí moc šance na nápravu nedával. Také, je zde patrná skutečnost, že pokud vychovatelé v dětství tíhli právě k jednomu, ze svých rodičů, tak právě tomu rodiči muži/ženě dávají druhou šanci na zlepšení současného nepříznivého stavu. I když si své pocity a emoce uvědomují, tak se je snaží kontrolovat a být profesionály ve svém oboru.

Zde ovlivňují přístup vychovatelů jejich osobní hodnoty. Mnohdy se dostávají do rozporu s těmi profesními. Projevuje se Matoušková etiketizační teorie. Protože role, které zastává vychovatel v soukromém životě, se promítají i do jeho pracovního života a mohou být svými kolegy nepochopeni. Komunikační teorie se zde jeví jako důležitá. Protože každá reakce je výsledkem informace, a vychovatelé musí mezi sebou komunikovat. Jak je vidět rozporné názory mají, ale jsou přístupni komunikaci. Hovoří mezi sebou, chtějí znát své postoje a názory.

Přístup vychovatelů k dětem a přístup k práci s dětmi

Z rozhovoru vyplynulo, že vychovatelé vedou s dětmi rozhovory o jejich rodičích. Ale nenásilně, nechají děti volně o svých rodičích hovořit. Věnují dětem velkou pozornost, i když už přes výše zmíněné papírování a formalizaci práce se ne vždy dá najít si na všechny děti odpovídající čas. Vychovatelé jsou determinováni i vlastní zkušeností z jejich původní rodiny či nějakou zkušeností z jím založené rodiny. Vychovatelé, kteří berou děti jako své a svou práci jako rodinu jsou velmi angažováni na osudu dětí i jejich rodičů. Jsou, ale otevření názoru kolegů, kteří s rodinou pracují či pracovali.

Vychovatelé se shodli, že je nutné navázat s dětmi kontakt a přátelství, ale zároveň být profesionálem. Protože stále jsou si vědomi, že jsou vychovateli vědomi toho, že se musí řídit zákony, předpisy a normami, jež upravují jejich praxi.

Závěrem lze říci, že vychovatelé ač se snaží tak své city, pocity, emoce nemohou zcela od práce oddělit. Není to ani možné, jsou lidé s přirozenou vlastností vnímat a cítit. Pokud

vyjdu z četnosti skutečností vyskytující se při jejich práci, jsou vychovatelé ve svém přístupu mlčenliví, shovívaví. Ale také dle věku dítěte s ním vedou upřímnou konverzaci, bez pohádek. Umí pojmenovat vzniklou situaci a dítěti ji pokud je to možné vysvětlit.

Způsob práce vychovatelů se zájmem či nezájmem rodičů o děti

Z rozhovoru s vychovateli bylo patrné, že jsem se setkala s lidmi velmi vnímavými. Umí identifikovat svá etická dilemata a ví, jak se projevovat v praxi. Snaží se integrovat znalosti, hodnoty či dovednosti a jsou si vědomi toho, že se mohou dostat do konfliktu i s nadřízenou osobou. Vychovatelé jsou autonomní a dokážou nést plnou zodpovědnost za svá rozhodnutí.

Vychovatelé jsou vzdělaní ve svém oboru. Vede je etický kodex a další zákony, normy a předpisy. Prioritou jsou pro ně však práva a zájmy dětí či jejich rodičů. Důležitý je pro ně individuální vztah a dítě (záleží na věku) chápe jako sobě rovné. Samozřejmě nikdo není neomylný a i vychovatelé uplatňují ve své práci osobní morální hodnoty. Mnohdy musí působit jako přísní normalizátoři dětí i jejich rodičů. Protože se opět setkávají s pravidly a zákony, kterými se musí řídit.

Závěr

Analýzou a zobecněním informací byla nalezena odpověď na hlavní výzkumnou otázku. Odpověď zní: *Z výzkumu vyplynulo, že většina vychovatelů nepochází z úplných rodin. Někteří vychovatelé si sami zažili psychické či fyzické týrání. Nikdo z nich však nenazve své dětství škaredé. Což jim pomáhá nebo naopak brzdí v přístupu k práci s dětmi a jejich rodiči v tomto typu zařízení.*

Vychovatelé uplatňují reflexivní přístup ke své práci s rodiči i dětmi. Jak je uvedeno v analytické části, vychovatelé si jsou vědomi svých osobních morálních hodnot a ví jak se projevovat v praxi. Což je zřejmé z toho, jak vedou s dětmi rozhovory o jejich rodičích a naopak s rodiči o jejich dětech. Zároveň jsou si vědomi, že se mohou dostat do konfliktu nejen s nadřízenými, ale i kolegy pokud se jim nebude líbit způsob jejich přístupu k práci např. laxnost, nedůslednost a nízká míra tolerance dětí i jejich rodičů.

Následně se však reflexivní přístup liší u angažovaného vychovatele a vychovatele profesionála. Angažovaní vychovatelé prostřednictvím své práce uplatňují své morální hodnoty. Jednají s dětmi jako s kamarády. Zejména jsem toto zaznamenala u mladších vychovatelů, kdy je nedělí od dětí příliš věkový rozdíl. Tento přístup je problematický nejen z důvodu, že může být ovlivněn některými rodiči či dětmi, ale také z důvodu, že nelze všem poskytnout stejnou péči či může dojít k vytvoření příliš osobního vztahu a následně může vychovatel tzv. pracovní vyhořet. Profesionální vychovatelé jsou ve své práci taktéž autonomní, ale na rozdíl od angažovaných vychovatelů umožní dětem či rodičům podílení se na rozhodnutí, a vyžadují od nich si za těmito zvolenými cíli jít. Jsou si vědomi, že je od nich požadovaná kontrola dětí i rodičů. Neberou děti ani jejich rodiče jako kamarády. Děti i jejich rodiče vychovatele nepohlí. Profesionální přístup jsem ve svém výzkumu vyzkoušela u vychovatelů profesně starších.

Vychovatelé jsou velmi vnímaví s velkým srdcem. Dokázali pojmenovat svá omezení v přístupu k práci s dětmi i jejich rodiči. Snaží se do své praxe integrovat znalosti, hodnoty či dovednosti, které je naučil nejen život sám, ale také studium. Jsou to autonomní lidé, vzdělaní

ve svém oboru a vědomi etického kodexu. Prioritou jsou pro ně práva a zájmy dětí a jejich rodičů. Pokud rodič projevuje zájem o dítě, přistupují k němu pozitivně a ukazují mu způsoby zlepšení dané situace. Se zájmem se však setkávají málo. Tohoto jevu jsou si vědomi. Proto je pro ně důležitý individuální vztah s dítětem. Práce je pro mnohé z nich posláním a jsou si vědomi, že svým přístupem k práci mohou pomoci nejednomu dítěti i jeho rodiči zlepšit stávající nepříznivou situaci.

Jak bylo uvedeno v úvodu, výsledky budou použity v praxi ke zlepšení komunikace a ke zkvalitnění přístupu vychovatelů k práci s dětmi a jejich rodiči.

Seznam použitých zdrojů: Literatura

- BANKS, S.: *Ethics and Values in Social Work*. London: Macmillan Press, 1995.
- BANKS, S.: *Professional Ethics in Social Work – What Future*. In: British Journal of Social Work. Vol. 28, 1998.
- DISMAN, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-2460-139-7.
- DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vydání, Praha: Avicenum, 1986. ISBN 08-040-86.
- HARTL, P. *Psychologický slovník*. 3. vydání, Praha: Budka, 1996. 297 s. ISBN 80-85319-50-0.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. 2005. ISBN 978-80-7367-485-4.
- HOWE, D. *The Family and the Therapist*. New York, Routledge, 1991.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 1. vydání, Praha: Portál, 2001. 286S. ISBN 978-80-7367-269-0.
- MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*, Praha: Portál, 1994. 98 s. ISBN 80-85282-83-6.
- MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*. 1. vydání, Praha: Slon, 1995. 141 159 s. ISBN 80-85850-76-1.
- MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. 312 s. ISBN 80-7178-473-7.
- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*, 1. vydání, Praha: Portál, 2010.
- NAVRÁTIL, P. *Úvod do teorií a metod sociální práce*. Brno: Národní centrum pro rodinu, 2000. 67 s.
- OBERMANNOVÁ, A. *Koncepce dětských domovů. 1. vyd.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 37 s. ISBN 04-0-170.
- PAYNE, M. *Modern Social Work Theory*. London: Macmillan, 1997.
- ŽIŽLAVSKÝ, M. *Metodologie pro Sociální politiku a sociální práci..* Brno: FSS MU, 2003.

Internet

Interní materiály Dětského domova Srdce v Karviné. [Cit 15.03.2013] Url:
<http://www.ddsrdce.cz>